

**JAARVERSLAG
2015**

**KONINKLIJK
MUSEUM
VOOR
SCHONE
KUNSTEN
ANTWERPEN**

KONINKLIJK
MUSEUM
VOOR SCHONE
KUNSTEN
ANTWERPEN

Het Koninklijk Museum voor Schone Kunsten Antwerpen

Een nieuwe missie	6
Missie	7
Twee intrinsieke uitgangspunten	7

Verwerven

Zeldzame tekening van Ensor	10
Schmalzigaug: 17 werken en een schetsboek	12
Collectievorming bibliotheek & archief	13

Behouden, beheren & documenteren**Behouden**

Restaureren met uitzicht op Los Angeles	16
Conservatie	18
Restauratie	19

Beheren & documenteren

Collectieregistratie	21
Collectiebeheer	22
Catalografie	23
Bewaring bibliotheekmaterialen	24
Beeldbeheer	25

Onderzoeken**Ensor Research Project**

James Ensor in het KMSKA	28
Ensor Research Project 2015	30

Rubens Research Project

32

Andere projecten en activiteiten

De collectiepresentatie in het nieuwe KMSKA	33
Andere projecten	34

Presenteren**Tentoonstellingen**

<i>De Modernen. Uitverkoren</i>	36
Andere tentoonstellingen in de Koningin Fabiolazaal	39
<i>Het Gulden Cabinet</i>	40
<i>Reünie</i>	41
<i>Bruegelland</i>	42
Atelierflat Jozef Peeters	43
<i>Moderne kunst uit het interbellum</i>	43

KMSKA op locatie en in het buitenland	
<i>Kleur ontketend</i>	44
<i>De man, de draak en de dood</i>	46
<i>Rubens and his legacy</i>	46
<i>Rogier van der Weyden</i>	47
<i>Maestros flamencos y holandeses</i>	47
<i>Temptation: The Demons of James Ensor</i>	47
Lezingen op zondag	48
Bekendheid geven	
Educatie	
Musea in dialoog in New York	50
Trager kijken	51
Kinderen & jongeren	51
Bijzondere doelgroepen	52
Marketing en communicatie	
Marketing	55
Digitale communicatie	56
Pers	59
Publicatie - Zaal Z	60
Dienstverlening	61
Het bedrijf	
Renovatie - het masterplan	64
Interne communicatie	65
Development	66
Colofon	67

**HET
KONINKLIJK
MUSEUM
VOOR
SCHONE
KUNSTEN
ANTWERPEN**

Een nieuwe missie

6

Het Koninklijk Museum voor Schone Kunsten Antwerpen (KMSKA) is uniek binnen de context van de Vlaamse overheid. Het is de enige entiteit met een belangrijke collectiebeherende en museale functie en dito wetenschappelijke opdracht en heeft dan ook een geheel eigen uitgesproken rol binnen het beleidsdomein Cultuur, Jeugd, Sport en Media.

Samen met het Groeningemuseum Brugge en het Museum voor Schone Kunsten Gent behoort het KMSKA tot de Vlaamse Kunstcollectie (VKC). Dit samenwerkingsverband is gericht op kennisdeling en het verhogen van de internationale uitstraling. Het wil ook vanuit de eigenheid van de drie musea komen tot een complementair collectiebeleid.

Binnen het KMSKA zelf werd een traject aangevat om tot een nieuwe missie en (toekomst)visie te komen voor het museum. Het museum wil in 2019 immers niet enkel de deuren openen van een nieuw gebouw, het KMSKA wil er op dat moment ook écht staan als een nieuw museum.

Alle medewerkers kregen de kans om mee te werken aan de toekomstvisie. Er werd een participatief traject afgelegd met thematische werkgroepen. Deze werkgroepen gaven bottom-up input aan de directie rond de thema's financiën, collectieplan, tentoonstellingen, personeel & logistiek, communicatie, wetenschappelijke instelling, bibliotheek & archief. Dit bottom-up proces werd aangevuld met een top-down benadering waarbij de directie begeleid werd door het consultancy bureau Wonderbird.

Het resultaat waren een nieuwe missie en visie die in december 2015 aan het personeel werden voorgesteld. Deze missie en visie vormen de basis voor het beleidsplan dat in 2016 zal worden opgemaakt.

Missie

Het KMSKA verwondert.

Met zijn collectie kunstwerken toont het KMSKA op een hedendaagse manier aan hoe de eeuwenlange traditie van de beeldcultuur actueel en relevant blijft. Het museum verwondert zijn bezoekers en daagt hen uit tot zelfreflectie en herbronning. Het doet de eigen cultuur begrijpen en in perspectief plaatsen. Zo versterkt het die cultuur met het oog op morgen.

Het KMSKA verrijkt.

Door het artistiek en cultureel erfgoed te verzamelen, te beheren, te bestuderen en te tonen creëert het KMSKA een krachtige voedingsbodem voor een bloeiende samenleving. Het museum doet dit alles vanuit de overtuiging dat de ontmoeting met de kunsten en de artistieke traditie zijn bezoekers verrijkt en zo de essentie vormt van individuele en maatschappelijke groei. .

Het KMSKA verbindt.

Het KMSKA bewaart kunstcollecties van de Vlaamse Gemeenschap en doet dit voor en met de gemeenschap. Het museum staat midden in de samenleving en is een plek van ontmoeting en dialoog waar kunsten en wetenschap elkaar versterken. Het is een open huis dat mensen – jong en oud, met en zonder voorkennis, over culturen en generaties heen – met elkaar verbindt in een gedeelde bewondering voor kunst van wereldklasse. Het is een plek die het geheugen van en voor de samenleving vormt en die zo de identiteit van die samenleving mee bepaalt.

7

Twee intrinsieke uitgangspunten

Maatschappelijke verantwoordelijkheid

Het KMSKA beheert in naam van het publiek en de gemeenschap een collectie van intrinsieke en internationale betekenis. Maar het museum is meer dan een bewaarplaats. Door zijn collectie, het gebouw en de eigen geschiedenis is het een lieu de mémoire, een plek die mee het geheugen van en voor de samenleving vormt en zo onze identiteit definieert.

Het museum zal als publieke instelling ook een actieve maatschappelijke rol spelen. Het KMSKA geeft mee betekenis aan de gemeenschap door wat het doet, binnen en buiten het museum, in Antwerpen, Vlaanderen en daarbuiten. Het museum staat midden in de samenleving en neemt zijn verantwoordelijkheid op.

Publieke opdracht

Het KMSKA heeft een intrinsiek educatieve en een onlosmakelijk daarmee verbonden wetenschappelijke opdracht, met het zogenaamde Bildungsideal van individuele en maatschappelijke (zelf)ontplooiing als basis.

VERWERVEN

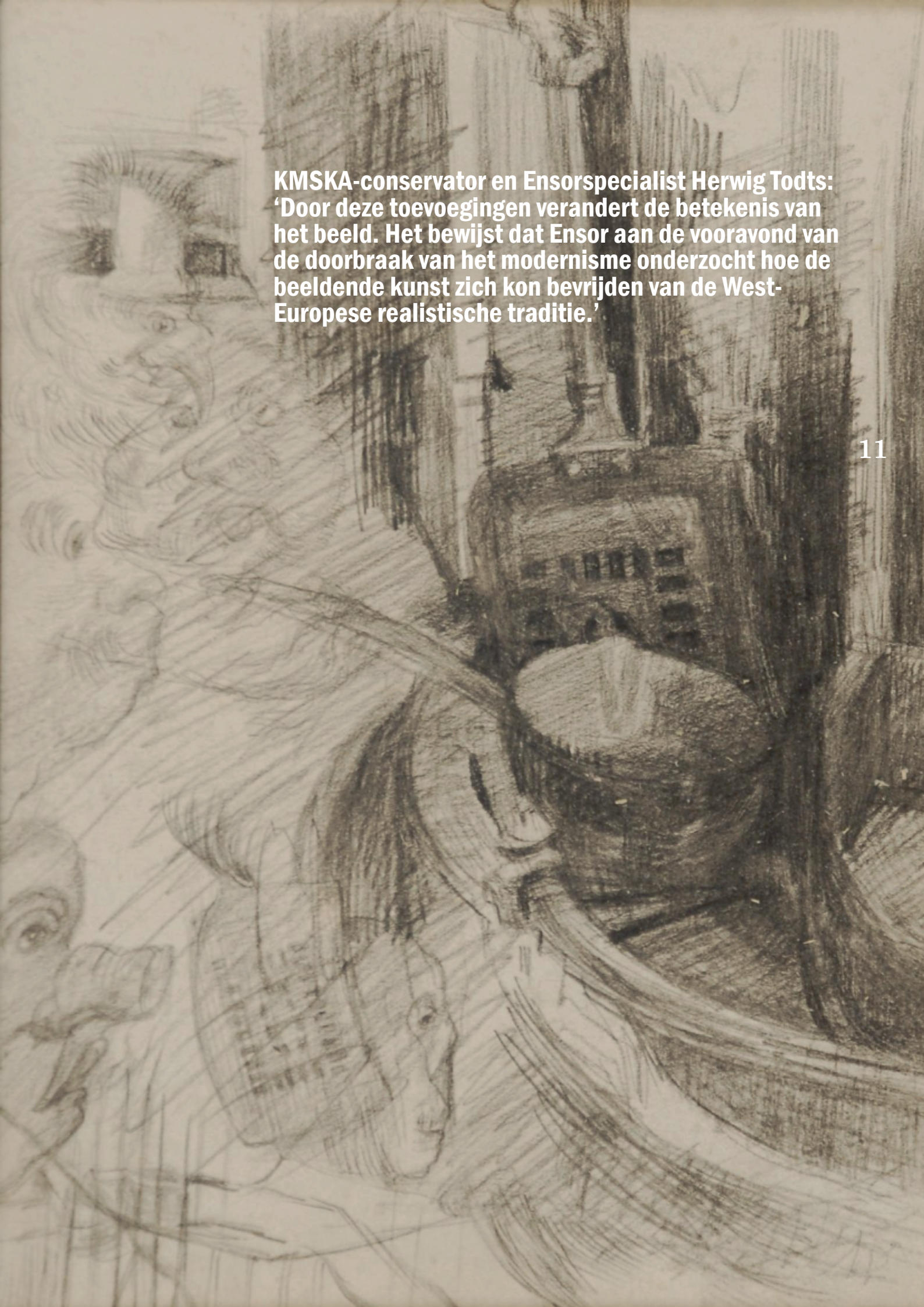
Zeldzame tekening van Ensor

Het Koninklijk Museum voor Schone Kunsten Antwerpen kocht op 6 oktober op Brussels Art Auctions de zeldzame tekening *Haardgerei en Maskers* van James Ensor. Het gaat om een van de befaamde 'hybride' tekeningen waarvan een tiental gekend zijn en die tot de meest innoverende tekeningen van de meester behoren. Hoewel het KMSKA beschikt over de rijkste en meest representatieve Ensorverzameling ter wereld, ontbrak echter een tekening zoals degene die onder de hamer ging.

De tekening is half realistisch en half surreëel: de rechterhelft stelt een steelpan en een wafelijzer op de rand van een fornuis voor, en sluit aan bij de reeks realistische studies die Ensor omstreeks 1880-83 maakte. Later, omstreeks 1886-89, vulde de kunstenaar de lege linkerhelft van het blad aan met allerlei groteske motieven: een masker met een varkenssnuit, een vogelkop en karikaturen. KMSKA-conservator en Ensorspecialist Herwig Todts: 'Door deze toevoegingen verandert de betekenis van het beeld. Het bewijst dat Ensor aan de vooravond van de doorbraak van het modernisme onderzocht hoe de beeldende kunst zich kon bevrijden van de West-Europese realistische traditie.'

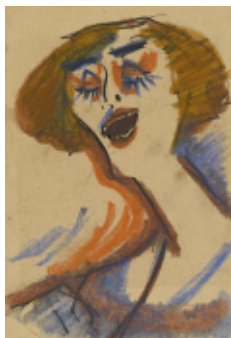
Van dit soort tekeningen zijn er maar een tiental gekend. Enkele daarvan zitten in musea (o.a. Art Institute Chicago), enkele in privéverzamelingen. Het is uit zo'n privéverzameling dat het KMSKA het werk kocht.

Haardgerei en maskers (zwart krijt op papier, 22,2 x 17,5 cm) ging onder de hamer voor € 55.000. KMSKA betaalde de som met geld dat het opbouwde via eigen inkomsten, sponsoring en schenkingen.

**KMSKA-conservator en Ensorspecialist Herwig Todts:
‘Door deze toevoegingen verandert de betekenis van
het beeld. Het bewijst dat Ensor aan de vooravond van
de doorbraak van het modernisme onderzocht hoe de
beeldende kunst zich kon bevrijden van de West-
Europese realistische traditie.’**

Schmalzigaug: 17 werken en een schetsboek

In december 2015 verwierf het KMSKA 17 werken op papier en een schetsboek van de Antwerpse futurist Jules Schmalzigaug. De 17 tekeningen, pastels, aquarellen, gouaches en etsen die het KMSKA met eigen middelen verworven heeft, illustreren uitvoerig de volledige maar korte loopbaan van Jules Schmalzigaug (1882-1917). De werken zijn afkomstig uit de collectie Maurice Verbaet, die sedert de opening van de mauriceverbaetgallery (mvG) in Antwerpen focust op naoorlogse kunst. Verbaet schonk het museum bovenop de gekochte kunstwerken nog een schetsboek van dezelfde kunstenaar.

De Antwerpenaar Jules Schmalzigaug behoorde tot de Europese avant-garde maar is voor het Belgische publiek nog al te zeer een nobele onbekende. Wellicht heeft dit te maken met het feit dat het grootste deel van zijn artistieke loopbaan zich afspeelde in het buitenland. Hij studeerde in Karlsruhe en Brussel, ontdekte in 1912 in Parijs het Italiaanse futurisme, verbleef een tijdlang in Venetië en nam in 1914 deel aan de spraakmakende Esposizione Libera Futurista Internazionale in Rome. Bij het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog vluchtte hij met zijn familie naar Den Haag, waar hij in 1917 een einde aan zijn leven maakte.

Het KMSKA was al in het bezit van vijf schilderijen van Schmalzigaug, die in 1928 door de familie van de schilder geschonken waren. Tekeningen en etsen ontbraken tot nog toe in de museumcollectie. De aankoop en de schenking versterken de aanwezigheid van de Europese avant-garde in de verzameling. Omdat het Koninklijk Museum gesloten is omwille van renovatiewerkzaamheden, zullen deze aanwinsten aan het publiek getoond worden in Mu.Zee (Oostende) op een tentoonstelling over Schmalzigaug en het futurisme vanaf het najaar van 2016.

TITEL	SOORT OBJECT
<i>Abstractboek</i>	tekening
<i>Blauwe, rode en gele figuren</i>	tekening
<i>Bleek gezicht met rode haren</i>	tekening
<i>Buissons hardents</i>	tekening
<i>Cabaretzangeres</i>	tekening
<i>Couchée sur le flanc</i>	tekening
<i>Danseres</i>	tekening
<i>Danseres met blauwe jurk</i>	tekening
<i>Froufrou rouge</i>	tekening
<i>Geel portret</i>	tekening
<i>Glimlach onder een hoed</i>	tekening
<i>Méduse et trainée verte</i>	tekening
<i>Rood zeilschip en gondel</i>	tekening
<i>Wolken en koralen</i>	tekening
<i>Zwarte man en blauwe horizon</i>	tekening
<i>Achtergevel Jezusstraat</i>	grafiek
<i>Draak op schaakbord</i>	grafiek
schetsboek	schetsboek

Collectievorming bibliotheek & archief

1. Bibliotheekmaterialen

De collectievorming gebeurt in samenwerking met de afdeling Collectieonderzoek. De focus ligt op het verzamelen van gedrukte publicaties over de collectie van het museum.

Bijna de helft van de aanwisten werden in 2015 verworven via aankoop. Een derde werd verkregen via schenkingen, voornamelijk van (oud-)curatoren en medewerkers en als overdracht van Erfgoedbibliotheek Hendrik Conscience.

2. Archief

Het afgelopen jaar werden 29 overdrachten aan het archief gerealiseerd. Al het aangeleverde archief wordt gecontroleerd op volledigheid, verpakt en ingevoerd in de archiefsoftware vooraleer het wordt opgeborgen.

Van mevrouw Louisa Vroman ontving het KMSKA een schenking die haar moeder Jeanne Vroman-Laroche toebehoorde. Deze laatste was lerares en levenslange vriendin van Godelieve Peeters. De schenking bevat een schat aan informatie met betrekking tot Godelieve en Jozef Peeters.

Door een archiefcollectie van Jean Brusselmans aan te kopen, verwierf het museum onder meer een deel van zijn briefwisseling.

13

COLLECTIEVORMING BIBLIOTHEEK IN CIJFERS

In 2015 verwierf de bibliotheek **1.565** nieuwe publicaties, voornamelijk wetenschappelijke monografieën en tentoonstellingscatalogi.

—

Via aankoop bekam de bibliotheek **774** publicaties, tegenover **259** via ruil met partnerinstellingen en **450** via schenkingen en overdrachten. Daarnaast ontving de bibliotheek **62** presentexemplaren.

—

Met **97** eigen abonnementen op tijdschriften in print en online, en **100** gratis tijdschriften, jaarboeken of geruilde via partnerorganisaties, bedraagt het aantal lopende tijdschriften bijna **200**.

—

In de leeszaal konden gebruikers **5** betalende online databanken raadplegen, waaronder de beeldbank ArtSTOR en de full-text databank JSTOR.

—

Eind 2015 bezat de bibliotheek een collectie van zo'n **86.100** geïnventariseerde bibliotheekmaterialen, waaronder alle boeken, catalogi en tijdschrifttitels.

—

**BEHOUDEN,
BEHEREN &
DOCUMENTEREN**

In 2015 werden aan de rand van Los Angeles drie KMSKA-werken gerestaureerd: een sleutelwerk van Ensor en twee luiken van Gerard David. Dat gebeurt in het Getty Museum, dat van restauraties ‘voor derden’ een politiek maakt. Restauratrice Karen Bonne van het KMSKA deed verslag vanuit Amerika, waar ze vier maanden lang *visiting conservator* was.

Restaureren met uitzicht op Los Angeles

Visiting conservator

Het atelier Schilderkunst vormt met de studio's Decorative Arts, vooral voor meubilair en sculpturen, en Papier en Fotografie de restauratieafdeling van het Getty Museum. Elke afdeling werkt nauw samen met de curatoren: voor Schilderkunst zijn dat vier mensen met elk hun specialisatie.

Het eigenlijke restauratieatelier bevindt zich in een hoge ruimte met veel natuurlijk licht en een spectaculair uitzicht op Los Angeles. Vlakbij zijn er aparte lokalen voor de restaurateurs van lijsten, het fotograferen van werken, ook met röntgen- en multispectraal-opnames, en het vernissen. ‘The Getty’ heeft vier vaste restaurateurs en er is altijd plaats voor een visiting conservator zoals ik er een ben. Die verblijft hier doorgaans voor korte periodes, tot maximum twee maanden. Mijn vier maanden zijn uitzonderlijk: het schilderij van Ensor waar ik aan werk, is dan ook groot.

Topstukken

Getty restaureert dit werk van Ensor en twee luiken van David als return omdat het Getty de rondreizende Ensor-tentoonstelling *The Scandalous Art of James Ensor* mocht hosten. De restauratie zou worden uitgevoerd door een restaurateur van het KMSKA. Vanuit het Ensor Research Project en in overleg met de museumcuratoren viel de keuze op *Adam en Eva uit het paradijs verjaagd*, een groots schilderij uit 1887

dat Ensor zelf als een sleutelwerk in zijn oeuvre beschouwde. Het was door zijn sterk vergeelde en zeer storende glanzende vernis moeilijk leesbaar geworden.

De keuze van de Getty viel op de twee zijluiken van de triptiek van Gerard David: *De drie Maria's, de heiligen Johannes en Maria Magdalena en Pilatus en de hogepriesters*. Ook zij lijdten aan een sterk vergeelde vernis, maar de restauratie zal een stuk complexer zijn omdat ze al heel wat ingrepen ondergingen. Davids luiken worden tegelijk grondig onderzocht – dragers, ondertekening, pigmentgebruik – en ook de relatie met het vermeende middenpaneel in de National Gallery in Londen wordt bekeken. Het is de hoop de zijpanelen te kunnen herenigen met het middenpaneel, voor een tentoonstelling aan het einde van het project.

Netwerking

Samenwerkingen als deze leveren het KMSKA niet alleen drie gerestaureerde schilderijen op. Ik zal ook de expertise kunnen delen met mijn collega's. Voor het KMSKA zijn dergelijke contacten van groot belang voor toekomstige projecten. De Getty-restaurateurs zelf vinden het werken met guest conservators verrijkend: ze maken kennis met andere visies en benaderingen, leren nieuwe producten kennen... Kortom, deze vorm van internationale netwerking is in ons kleine vakgebied van groot belang.

17

Conservatie

Het restauratieteam werkt jaarlijks niet enkel aan restauraties, maar heeft ook vele conserverende opdrachten zoals:

- het in- en uitlijsten van schilderijen & grafiek, conditierapporten opstellen en zuurvrij bewaren
- werken die als bruikleen vertrekken, worden gecontroleerd, voorzien van een actueel conditierapport, en indien nodig, een conserverende behandeling.
- het controleren van de conditie van werken die langdurig uitgeleend zijn, of die net als bruikleen van buitenaf komen
- aanwinsten en schenkingen krijgen een behandeling en conditierapport alvorens ze opgeborgen worden.

Daarnaast werden voor Het Gemeentemuseum (Den Haag), de Koningin Fabiolazaal en het Rockoxhuis (Antwerpen) volledige tentoonstellingen klaargemaakt.

Om de werking van het atelier nog te verbeteren, kregen de medewerkers in 2015 een tweedaagse workshop over het inlijsten van schilderijen en het maken van klimaatenvolpen.

18

	2014	2015
# bruiklenen conditie opgevolgd	329	324
# verschillende locaties	15	17
# schilderijen gecontroleerd/behandeld	224	105
# werken op papier behandeld	18	18

1. Werken op papier

Het project Rubensgrafiek, dat liep sinds 2013, werd afgerond. Het restauratieteam ontdeed de prenten van hun verzuurde steundrager, om ze daarna zuurvrij te bewaren. Tegelijkertijd startte een project om deze grafiek beter te registreren.

Met het project van de Rubensgrafiek achter de kiezen konden andere werken op papier dezelfde behandeling krijgen, in eerste instantie grotere pakketten (o.a. van Henri de Braekeleer).

2. Sculpturen

Extra aandacht ging naar

- gepolychromeerd beeld **Maria** (Anoniem): fixatie van losse verfschilders voor de expo *Petrus Alamire* in de Kathedraal.
- **Worstelaars** (Jef Lambeaux), langdurige bruiklenen aan het Middelheimmuseum: vervanging van doorgeroeste interne verbindingpunten door een externe restaurator.
- **Zotte geweld** (Rik Wouters), langdurige bruiklenen aan het Middelheimmuseum: ter mechanische beveiliging werden bronzen verankeringspunten aan de onderzijde van het beeld gelast door een externe restaurator.
- **Leander** (Joris Geefs): uitgebreide behandeling, met een egale reiniging met behoud van patina en reconstructie van de uitstekende details.

Tenslotte zijn in 2015 twee verkennende onderzoeken gestart:

- het Koninklijk Instituut voor Kunstpatrimonium (KIK) hield een eerste inspectieronde gehouden rond de gevels van museumgebouw met bijzondere aandacht voor de conditie van de euvillesteen waaruit de gevelsculpturen zijn opgetrokken. De aanbevelingen worden meegenomen in de totale gevelrestauratie.
- een grondig vooronderzoek naar de sculptuur **Honoré Balzac** van Auguste Rodin ter voorbereiding van een uitgebreide restauratie opgestart

Restauratie

Richting heropening draait het restauratieatelier op volle toeren. Op basis van een prioriteitenlijst restaureert het atelier zo veel mogelijk schilderijen.

Vooraleer het atelier een restauratie kan beginnen, wordt het te restaureren werk onderworpen aan een vooronderzoek om de gebruikte technieken en de conditie van het werk te bepalen, veelal gebaseerd op materiaaltechnische scans. De bevindingen komen in een behandelingsvoorstel.

Een interne commissie, bestaande uit enkele KMSKA-collectieonderzoekers, volgt alle projecten op. Daarnaast zijn er voor enkele grote projecten externe, internationale begeleidingscommissies samengesteld. Voor topstukken geldt een andere procedure: de topstukkenraad moet zijn toestemming geven voor de fysieke ingreep.

Voor en tijdens de restauratie werkt het restauratieatelier nauw samen met de AXES research Group (departement chemie) van de Universiteit Antwerpen voor het maken van de gespecialiseerde opnamen.

1. Interne restauraties, prioriteitenlijst

WERK	LOOPTIJD PROJECT	FOCUS IN 2015	SCANS UNIVERSITEIT ANTWERPEN	TOPSTUK
Hans Memling, <i>Christus tussen zingende en musicerende engelen</i> Met de financiële steun van de Vrienden van het KMSKA en Interbuilid NV.	2001-2016	Verderzetting retoucheren van de talrijke lacunes en beschadigingen, opgestart in 2014. Aanbrengen van eerste, dunne vernislaag.	Infrarood, details op de drie panelen	☒
Jan Daemen Cool, <i>Portret van de familie van Dussen</i>	2012-2015	Afronding van de restauratie. Behandeling van de lijst, inclusief aanpassing aan het geresouteerde schilderij.		
Paul de Vos, <i>Patriziezojcht</i>	2014-2015	Afronding van de restauratie. Reiniging, en retouche van lacunes en beschadigingen in de verflaag.		
Stageproject Peter Paul Rubens, <i>Epitaf van Nicolaas Rockox en zijn echtgenote Adriana Perez</i>	Start: 2014	Afronding vernisafname zijluiken Start vernisafname centraal paneel	Röntgen Fluorescentie: centrale paneel, voor- en achterkant Adriana Perez	☒
Met de financiële steun van fonds Baillet Latour. Jan Massijs, <i>Judith</i>	Start: 2015	Afname van twee verfmonsters en verwerking tot verduwarsdoorsneden Vooronderzoek Behandelingsvoorstel	False Colour, infrarood, röntgen, Röntgen Fluorescentie, UV	☒
Met de financiële steun van fonds Baillet Latour. Abraham Janssen van Nuyssen, <i>Scaldie en Antverpia</i>	Start: 2015	Afname jongste vernislagen en jongste retouches Structurele behandeling Afname van de vergelde vernislagen.		☒
Peter Paul Rubens, <i>Erepoort van de Munt, voor- en achterzijde</i>	Start: 2015	Vooronderzoek		☒

2. Interne restauraties, voor expo 'Power Flower'

a. Jan Davidsz. de Heem, *Bloem en insecten*

Looptijd project: 2015

Verwijdering van vergeelde vernislagen en retoucheren van lacunes en beschadigingen. Nieuwe lijst.

De restaurator en externe onderzoeker voerden in samenwerking met de Universiteit Antwerpen een diepgravend onderzoek naar *Bloemen en insecten*. Samen met enkele verfdwarsdoorsnedes gaven Röntgen Fluorescentie scans, Röntgen Diffractie scans en Infrarood een beeld van de schildertechniek van De Heem. De Universiteit Antwerpen legde de resultaten van dit onderzoek vast in een educatieve film. De Dag van de Wetenschap op 22 november was een uitstekende gelegenheid om de film te tonen in het Rockoxhuis.

De geslaagde restauratie van *Bloemen en insecten* leidde ertoe dat een privéverzamelaar zijn De Heem ook in het restauratieatelier van het KMSKA liet restaureren.

b. David de Moor, *Portret van een vrouw*

Looptijd project: 2015

Verwijdering van vergeelde vernislagen en retoucheren van lacunes en beschadigingen. Nieuwe lijst.

3. Externe restauraties

Naast de restauratie van de werken in het Getty museum in Los Angeles, werden voorbereidingen getroffen voor twee andere externe restauraties:

- *Portret van een meisje als jageres* (Van Everdingen) door een privérestaurator te Hilversum
- *Thomas Gerritzen Doesburch en Cleasje Hendricksdr Roeclaes met hun dochters* (Anoniem) door een privérestaurator te Amsterdam

Deze restauraties zijn een return van respectievelijk Museum Alkmaar en Amsterdam Museum.

Ter voorbereiding op restauratieprojecten in 2016 werden sponsoraanvragen ingediend bij de Koning Boudewijn Stichting (Fonds Baillet-Latour) en Tefaf Museum Restoration Fund.

Collectieregistratie

De registratie en ontsluiting van de collectie gebeurt in het centrale collectieregistratie- en documentatiesysteem **The Museum System (TMS)**. Verschillende museumafdelingen gebruiken TMS voor het beheer van de volledige collectie, en het is bovendien de databron voor applicaties (al dan niet online). Met zo'n belangrijk systeem is het normaliseren van ingevoerde gegevens belangrijk, zeker met het oog op de heropening van het museum. In 2015 kwam hiervoor een plan waarvan in hetzelfde jaar een aantal acties en verbeterpunten gerealiseerd werden, zoals

- het de conversie van inscriptievelden naar leesbare tekst
- de uitwerking van de koppeling (deeplink) van het bibliotheeksysteem Brocade met TMS, waardoor bibliografische informatie over de kunstwerken in TMS geconsulteerd kan worden.
- het importeren van de nieuwste versie van de AAT in TMS
- aanpassing van de thesaurus om het collectiewaarderingsproject mogelijk te maken en de ingevoerde data te kunnen bevragen.

De **interne werkgroep van TMS-gebruikers** kwam opnieuw samen en werkte rond rapporten, de AAT, koppeling van beeld aan TMS etc. Tijdens het 'Train je Collega'-initiatief van de Vlaamse overheid werd ook een TMS-opleiding georganiseerd voor gevorderde en beginnende gebruikers in het museum. Het samenwerkingsproject dat het museum aanging met Packed vzw werd verdergezet. Als expertisecentrum voor digitaal cultureel erfgoed is Packed de ideale partner om de uitwisselbaarheid van de metadata uit verschillende collecties met andere externe datasets die op het web beschikbaar te onderzoeken.

Een onderzoek naar de praktijk van **onderrapportage** in het museum resulteerde in aanbevelingen omtrent terminologie, en het opzetten en uitvoeren van een aan TMS gekoppeld digitaliseringsplan voor de bestaande analoge rapporten.

Een beperkte survey bij een aantal Vlaamse en Nederlandse musea leidde tot een beter inzicht in hoe de museumsector omgaat met **conditierapportage**. De hieruit gedistilleerde met 'best practices' die werd toegepast binnen de werking.

1. Deelcollecties Ensortekeningen en Rubensgrafiek

Het KMSKA bezit niet minder dan **662 tekeningen van James Ensor**, in veel gevallen schetsboeken en losse bladen uit bestaande of uit elkaar gehaalde schetsboeken. Sinds 2009 is deze deelcollectie beschermd binnen het topstukkendecreet. Hoewel de registratie reeds gebeurde en de tekeningen allemaal gefotografeerd zijn, bleek er vaak onvoldoende informatie in de collectiedatabank te zitten. Een verfijning van de registratie van de Ensortekeningen zorgde er niet alleen voor dat losse tekeningen met elkaar en met schetsboeken in verband gebracht konden worden, soms kon zelfs de volgorde van losse bladen gereconstrueerd worden. **Met deze nieuwe informatie in de databank, kunnen schetsboeken opnieuw virtueel samen-gesteld worden.**

De grote collectie aan **Rubensgrafiek** die het KMSKA rijk is werd eveneens onder de loep genomen en beter geregistreerd. Dit project wordt in 2016 verder gezet. Sinds 2014 werden de werken in deze deelcollectie tevens ontdaan van hun verzuurde steundrager.

2. Procedures

Het KMSKA volgt **SPECTRUM-N** als leidraad voor het beheer van de collectie. Het SPECTRUM-N handboek telt 465 pagina's en beschrijft de wenselijk geachte praktijk ten aanzien van museale documentatie en museale bedrijfsvoering, uitgewerkt in 21 procedures voor handelingen met museale objecten.

De procedures 'voorbereiding inkomend object', 'inkomend object', 'inkomend bruikleen', 'transport' en 'uitgaand bruikleen' werden herschreven en sommige ervan ook omgezet in stroomdiagrammen.

Daarnaast werden de rollen en verantwoordelijkheden van personen binnen alle processtappen duidelijk in kaart gezet.

Collectiebeheer

De hoofdtaak van het team collectiebeheer bestaat in het opvolgen en coördineren van de **uitgaande en inkomende bruikleenaanvragen**. Dit betreft zowel de korte- als langetermijn bruiklenen. Dankzij het uitlenen van werken kan het KMSKA tijdens de sluiting inzetten op de zichtbaarheid van de collectie. Ter gelegenheid van de tentoonstelling *Kleur ontketend* in het Gemeentemuseum Den Haag gaf het museum bijvoorbeeld 23 schilderijen in bruikleen.

Met de tijdrovende herinrichting van de nieuwe en gerenoveerde museumzalen komt er een bruikleenstop. Tussen midden 2017 tot zes maanden na de heropening wordt het aantal uitgaande bruiklenen drastisch teruggeschroefd. De musea die de afgelopen vijf jaar bruiklenen aanvroegen, werden hiervan in het najaar van 2015 per schrijven op de hoogte gebracht.

Voor de derde keer werd de **interne opleiding koerieren** georganiseerd, waarbij een beperkt aantal externe collega's de kans kregen om deel te nemen. **De vraag voor deelname van externen aan de cursus bleek echter bijzonder groot. De opleiding werd uiteindelijk ook in samenwerking met FARO georganiseerd.**

22

1. Registrars

Ondanks het groeiend aantal registrars ontbreekt het Vlaanderen nog steeds aan een officiële registratorenvereniging. In samenwerking met de Nederlandse Registrars Groep (NRG) organiseerde het team Collectiebeheer in het voorjaar voor de derde keer de **Netwerkdag voor Nederlandse en Vlaamse Registrars**. Het KMSKA werd ook uitgenodigd om deel te nemen aan het voorzittersoverleg van de Europese Registrars Verenigingen. Dit stelt het KMSKA in staat om de belangen van de Vlaamse collega's in deze groep te behartigen. Op het **tweejaarlijks congres van de American Registrars and Collection Specialists (ARCS)** in New Orleans in het najaar werd daarover, in samenwerking met het Rijksmuseum, een presentatie gegeven.

2. Inkomende bruiklenen

In 2015 ontleende het KMSKA 27 objecten van 11 verschillende bruikleengevers voor de tentoonstelling *Power Flower* in en in samenwerking met het Rockoxhuis.

UITGAANDE BRUIKLENEN IN CIJFERS

KORTETERMIJN	2014	2015
Nieuwe bruikleendossiers	51	62
Buitenlandse aanvragen		
Europa	34	
buiten Europa	4	2
Aantal aangevraagde werken	224	249
Aantal aangevraagde schilderijen	103	231
Aantal toegezegde objecten	162 (72%)	150 (60%)
Aantal bruiklenen voor expo's De Modernen	95	94
LANGETERMIJN	2014	2015
Aantal objecten uitgeleend	605	607
Aantal reguliere bruiklenen*	190	181
Aantal bruiklenen in het kader van de sluiting	415	426

*aan musea, kerken en (overheids)instellingen

Catalografie: de elektronische ontsluiting van bibliotheekmaterialen

De bibliotheekcatalogus maakt sinds 2004 deel uit van de online Anet-catalogus, de gemeenschappelijke catalogus van de wetenschappelijke bibliotheken in Antwerpen en Limburg. In februari 2015 is Anet toegetreten tot **WorldCat**, waardoor onze catalogus nu ook internationaal online zichtbaar is. In oktober trad de bibliotheek toe tot de **Art Discovery Group Catalog** (ADGC), een internationale online catalogus van kunst- en museumbibliotheken.

Catalografisch gezien bestond het bibliotheekwerk in 2015 uit:

- beschrijving en verwerking van de nieuwe aanwinsten, zowel monografieën en catalogi als seriële publicaties
- exciperen van (tijdschrift)artikelen en verbeteren van beschrijvingen uit geconverteerde bestanden van voor 2004
- het inhoudelijk ontsluiten van de collectie
- apart indexering van kunstenaarsnamen, kunstwerken uit het museum en tentoonstellings- en veilinggegevens
- finale verwerking van geïnventariseerde boeken die hun beschrijving nog misten
- implementatie van de AAT-trefwoorden (Art & Architecture Thesaurus) in de bibliotheekcatalogus sinds juni 2015
- systematisch opschonen van de beschrijvingen van tentoonstellings- en bestandscatalogi verworven voor 1995 en hun aanpassing aan het Anet-regelwerk

23

Sinds mei 2012 was de beschrijving van de collectie oude veilingcatalogi (tot 1950) één van de prioriteiten van de bibliotheek. Namen van veilinghuizen, veilingmeesters en experts werden opgenomen, evenals de referenties naar kunstwerken uit het museum, als die er waren. Deze trefwoorden verhogen sterk de waarde van de collectie oude veilingcatalogi als primaire bron voor herkomstonderzoek.

In juni 2015 werd dit project afgerond, waarmee deze deelcollectie nu ook volledig geïnventariseerd is. **Met de invoer van de oude veilingcatalogi staat de volledige bibliotheekcollectie online, als relevante bibliografische bron over de museumcollectie en haar context.**

CATALOGRAFIE IN CIJFERS

2.226 volledige boekmaterialen (boekbanden) werden ingevoerd in de catalogus, samen met **1.732** nieuwe beschrijvingen.

—

De deelcollectie van oude veilingcatalogi telt in totaal **3.800** titels voor **4.800** boekbanden. Bij de oudere catalogi zitten vaak meerdere titels in één boekband (convoluut); bij de latere catalogi zijn er vaak dubbelen aanwezig, al dan niet geannoteerd.

—

Met de oude veilingcatalogi lag het totaal aantal ingevoerde boekbanden, exclusief de seriële werken, eind 2015 op **86.874**, het aantal bibliografische beschrijvingen op **77.304**.

—

Bewaring van bibliotheekmaterialen

Het grootste deel van de bibliotheekcollecties staat sinds september 2011 in een geklimatiseerd depot van het FelixArchief. Het Felixdepot kent een op papier afgestemde klimaatregeling.

1. Kunstenaarsboeken

In 2014 lanceerde het KMSKA voor het eerst een crowdfundingproject, **Boekensteun**. Met het opgehaalde geld konden zeven kunstenaarsboeken gerestaureerd worden. Nieuw aangekocht zuurvrij materiaal moet de kunstenaarsboeken beter bewaren.

24

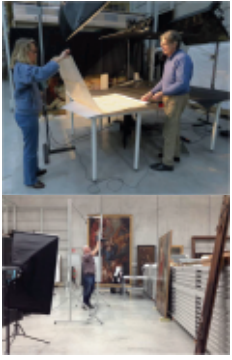
48 boeken kregen een conserverende behandeling. Bij heel wat kunstenaarsboeken zorgt de grafiek voor verzuring. Dit werd aangepakt door lens-tissue (dun zuurvrij papier) als buffer aan te brengen. De meeste publicaties werden stofvrij gemaakt waarna ze ontdaan werden van hun gebruiksvlekken. Een twintigtal kwetsbare werken kregen ter bescherming een zuurvrije map of doos.

2. Schade-inventaris

Universal Procedure for Library Assessment (UPLA), een methode ontwikkeld door de Vlaamse Erfgoedbibliotheek in 2013-2014, geeft op basis van steekproeven inzicht in de **staat en de raadpleegbaarheid van bibliotheekmaterialen**. Met UPLA werden 330 publicaties uit de erfgoedcollecties van het KMSKA gescreend: de collectie oude veilingcatalogi (18e-20e eeuw), de heterogene collectie preciosa, en de ICSAC- en ICC-collecties (20e eeuw). Restauratieatelier LIAS begeleidde het uitzetten van de steekproef en de aanbevelingen voor een toekomstig beleid.

Het onderzoek spitste zich toe op de soorten schades die de werken vertoonden: oppervlaktevuil en verzuring van de bladen, maar ook vochtschades, schades aan de binding of ontbrekende delen.

De erfgoedcollecties bevinden zich gelukkig in relatief goede staat, zo bleek. De resultaten van het project werden aan de Vlaamse Erfgoedbibliotheek doorgegeven voor een schade-inventaris van Vlaamse erfgoedbibliotheken.

Beeldbeheer

Beeldbeheer zet zich in om kwalitatief hoogwaardig beeldmateriaal te produceren, o.a. als middel om tijdens de verbouwingswerken van het KMSKA de zichtbaarheid te vergroten, de museale werking te ondersteunen en de documentatie van de kunstvoorwerpen te illustreren. Hierbij is het een uitdaging de internationale standaarden te implementeren en de beelddocumentatie steeds meer te finetunen.

Bij een tweedaagse conferentie in het Rijksmuseum Amsterdam over de standaardisering van museale (onderzoeks)fotografie blijkt dat het KMSKA technische standaarden hanteert waarmee een objectieve beeldkwaliteit ook binnen wetenschappelijk onderzoek gegarandeerd wordt.

Naast de reguliere opnames van de collectiestukken organiseert het team Beeldbeheer gestandaardiseerde technische fotografie van de restauratie van schilderijen of voor onderzoek. Hiervoor worden op ware grootte opnames in normaal licht en ultraviolet licht gemaakt en sinds 2015 ook infrarood, infrarood false color en röntgen. Daarbij wordt ook de achterkant en het schilderij in de lijst gefotografeerd.

25

BEELDBEHEER IN CIJFERS

Ter documentatie van de collectie zijn **23** schilderijen, **5** beeldhouwwerken en **213** werken op papier gefotografeerd en zijn er **849** opnames van **283** medailles gemaakt.

Van **18** schilderijen worden **495** opnames en **35** montages voor gebruik in een zoomviewer gemaakt. Met deze zoomviewer kan de kijker tot een zeer klein detail op de schilderijen inzoomen.

Voor het KMSKA-archief voert beeldbeheer in 2015 een grootschalig project uit: **6.083** analoge foto's en dia's uit restauratiedossiers worden gedigitaliseerd. Voor dit project is uit **317** restauratiedossiers het materiaal geïnventariseerd, opnieuw verpakt in zuurvrij materiaal, voorzien van stickers met het corresponderend dossier- en bestandsnummer, gedigitaliseerd en gecontroleerd. De beelddocumentatie, waarbij de link tussen afbeelding, kunstwerk en archiefstuk wordt gelegd, is voorzien voor 2016.

Eveneens voor het archief zijn in 2015 **176** originele bouwtekeningen van het KMSKA-museumgebouw aan de Leopold de Waelplaats op ware grootte gefotografeerd. Hiervoor zijn **2.189** opnames gemaakt. Beelddocumentatie is voorzien voor 2016.

Wat betreft beeldarchivering en documentatie hoog startte het museum met de herstructurering van de beeldserver waarbij **168.966** afbeeldingen werden herschikt in **1.467** nieuwe mappen.

De beelddocumentatie krijgt meerdere velden, met de toevoeging van trefwoorden uit de Art & Architecture Thesaurus en de aanduiding van de voorkeursafbeelding voor drukwerk. **3.532** afbeeldingen van objecten en **784** niet-collectie gerelateerde afbeeldingen worden hierbij gedocumenteerd.

ONDERZOEKEN

James Ensor in het KMSKA

Het KMSKA bezit met 38 schilderijen en meer dan 600 tekeningen de grootste en meest veelzijdige collectie van James Ensor ter wereld. In 2013 startte het museum met de uitbouw van een ambitieus project voor kunsthistorisch en materiaaltechnisch onderzoek van het oeuvre van deze kunstenaar, het Ensor Research Project. Hiervoor kan het museum voortbouwen op de know-how en de technische uitrusting die sedert 2007 worden ingezet voor het Rubensonderzoek.

En alsof dat nog niet genoeg is, beschikt het museum ook over de meest aanzienlijke verzameling “topstukken” van Ensor die door het bijzondere Erfgoeddecreet van de Vlaamse overheid beschermd worden met

- *Namiddag in Oostende* (1881 - boven links)
- *Het burgersalon* (1881)
- *De oestereetster* (1882 - boven rechts)
- *Grote zicht over de daken van Oostende* (1884)
- *De val van de opstandige engelen* (1889 - midden rechts)
- *De Intrige* (1890 - beneden links)
- *De baden in Oostende* (1890)
- *Skeletten twisten om het lijk van een gehangene* (1891 - beneden rechts, detail)
- *De man van smarten* (1891 - midden links)
- *De verzamelingen tekeningen in haar geheel* (1873-1940)

Met het project heeft het Koninklijk Museum de ambitie om hét internationale referentiecentrum te worden voor de Ensorstudie.

Opzet van het Ensor Research Project

Het belangrijkste onderwerp van het onderzoek is het creatieproces: de **conceptie en realisatie** van Ensors schilderijen. Hiertoe combineert het onderzoek drie benaderingswijzen:

1. In de eerste plaats werden de **motivatie en de theoretische grondslagen** van de artistieke keuzes die Ensor maakte, onderzocht. Bij onderzoek van hoe Ensors werk ontvangen werd van 1880 tot heden en van zijn eigen brieven en geschriften, zien we in de loop van de 20ste eeuw een misleidend beeld van Ensor verschijnen. Binnen dat beeld krijgt het modernistische, subversieve en zelfexpressieve karakter van Ensors kunst de bovenhand. Ensor is evenwel slechts occasioneel een orthodox modernist.
2. Sinds 2013 krijgt ook het **materiaaltechnische aspect** de nodige aandacht. Elk schilderij uit de museumverzameling wordt gedocumenteerd met behulp van alle mogelijke scans en gespecialiseerde opnamen om de opbouw van ieder schilderij grondig te kunnen bestuderen. Drager, preparatielaag, ondertekening en verflagen worden nauwgezet beschreven waardoor de werkwijze, afwerking, het gebruikte materiaal, de degradatie en restauratie-ingrepen uiteindelijk geen geheimen meer zullen kennen.
3. Klassiek **kunsthistorisch onderzoek** vult de resultaten van het materiaaltechnisch onderzoek aan, zoals de bestemming, de historiek, de receptie, de iconografie en de interpretatie van de Ensorschilderijen in het Koninklijk Museum en gerelateerde werken. Onderzoek van schilderijen in andere publieke en particuliere verzamelingen in Vlaanderen en België kan het Ensoronderzoek elders ondersteunen.

29

Ensor Research Project 2015

1. Symposium 'James Ensor's Creative Process: Technique, Concept, Image'

20 & 21 november 2015

Organisatie: dr. Elsje Janssen, Wetenschappelijk Directeur Collecties en dr. Herwig Todts, curator en ERP Coördinator (KMSKA), in samenwerking met de Universiteit van Antwerpen, Dr. Geert Van der Snickt, Chair Advanced Imaging Techniques for the Arts, Faculty of Science, Dr. Susan M. Canning, Professor, College of New Rochelle, New York en de Vlaamse Kunstcollectie

Locatie: Klooster Grauwzusters, Universiteit Antwerpen

30

Tijdens een eerste symposium op vrijdag 20 en zaterdag 21 november presenteerde het ERP-team tussentijdse resultaten van haar onderzoek. Een internationaal gezelschap van onderzoekers uit de Verenigde Staten, Canada, Ierland en Duitsland lichtte de context toe. Recent hebben wereldwijd meerdere onderzoekers immers vanuit diverse oogpunten aspecten Ensors kunst grondig onderzocht. Opzet was dit internationaal gezelschap van Ensorspecialisten samen te brengen en onderzoeksresultaten uit te wisselen.

Focus van de lezingen waren:

- de creatieprocessen bij Ensors tijdgenoten zoals o.a. Van Gogh
- de laat-19de-eeuwse maatschappelijke problemen als creatieve drijfveer
- het literaire aspect van de geschriften van de Oostendse meester
- de projectmatige aanpak van diens werkwijze
- het vroege en late oeuvre van de kunstenaar.

Optioneel konden de deelnemers op zaterdag 21 november Mu.Zee en het Ensorhuis in Oostende bezoeken alsook het externe restauratieatelier van het KMSKA in Kallo.

Programma lezingen 20 november

9u05	<i>Welcome</i>	Dr. Elsje Janssen	KMSKA
9u20	<i>Innovative chemical imaging techniques applied on easel paintings by Ensor</i>	Dr. Geert van der Snickt	Axes Group, Universiteit Antwerpen, FIBL chair on advanced imaging techniques for the arts
9u50	<i>Ensor's project-based creative processes</i>	Dr. Herwig Todts	KMSKA, Ensor Research Project
10u50	<i>The Ensor Research project. Detailed overview of technical and material peculiarities</i>	Karen Bonne	KMSKA, Ensor Research Project & Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium
11u20	<i>Reconstructing The Temptation: Discovering Ensor's Artistic Process Through Conservation</i>	Kimberly Nichols	Associate Paper Conservator at The Art Institute of Chicago
11u50	<i>Creativity and Methodology in Painting before 1800: the Working Procedures of Peter Paul Rubens</i>	Dr. Nico Van Hout	KMSKA, Rubens Research Project
14u00	<i>Mapping Masks and Other Accessories in Ensor's Paintings</i>	Nanny Schrijvers	KMSKA, Ensor Research Project
14u30	<i>Ensor's Linguistic Performativity</i>	Prof. Dr. Claire Moran	Queens University Belfast
15u00	<i>Ensor's Interiors</i>	Prof. Dr. Marnin Young	Stern College for Women, Yeshiva University, New York
15u30	<i>No Boundaries: Process, Invention and the Performative Turn in James Ensor's Practice</i>	Prof. Dr. Susan M. Canning	College of New Rochelle, New York
16u20	<i>Irony as a Pictorial Strategy in James Ensor's Love Gardens</i>	Dr. Ina Dinter	Staatliche Museen zu Berlin (Kupferstichkabinett)
16u50	<i>Vincent van Gogh: concepts of artistic genius and the creative process in fin-the-siècle Europe</i>	Prof. Dr. Joan E. Greer	University of Alberta
18u00	<i>Concluding Remarks</i>	Prof. Dr. Manfred Sellink	KMSKA & Universiteit Gent

2. Kunsthistorisch

Er werd een overeenkomst gesloten met MuZee Oostende om de werken uit hun collectie ook in het onderzoek op te nemen.

De collectie van MuZee Oostende vormt, met veel vroege en late werken, een mooie aanvulling op de Ensors in de KMSKA-verzameling. Alle werken werden in de loop van september en oktober fotografisch gedocumenteerd met de hulp van Arcobaleno. Het uiteindelijke doel is een beter inzicht te krijgen in de genese van Ensor.

Verder ging er veel aandacht naar het **bekijken en beschrijven van Ensors uit museale en privécollecties** en het fotografisch documenteren ervan, telkens op dezelfde manier. Schilderijen van tijdgenoten van Ensor werden bestudeerd als vergelijkingsmateriaal.

Getty Museum Guest Scholar: Herwig Todts werkte van 1 juli tot 10 september als Guest Scholar in het Getty Research Institute Los Angeles aan de eindredactie van de Engelse vertaling van "Occasional modernist" en in het archief en de bibliotheek van het GRI.

3. Materiaal-technisch

Met het oog op een geplande overzichtstentoonstelling, hield het Ensor onderzoek zich vooral bezig met een aantal specifieke aspecten van de techniek.

Verschillende databases en dossiers werden aangelegd:

- een **database met artikels rond technisch onderzoek**, conservatieproblematieken,... en bijhorende literatuurstudie. Zo werd het Van Gogh-onderzoek ingelezen omdat het technische onderzoek gelijkaardig is als dat van Ensor. Naast het in kaart brengen van deze zaken werd ook een literatuurstudie gemaakt van het internationale onderzoek binnen het werkveld.
- een overzichtstabel met een **bundeling van alle bijzonderheden van alle werken**, die geleidelijk aangevuld zal worden met nieuwe info en nieuwe schilderijen (andere museale collecties en privé).
- opmaak van een **gedetailleerd rapport per schilderij** waarin de techniek en bewaartoestand wordt belicht

Daarnaast nam de Universiteit Amsterdam (afdeling 'medical physics') een hyperspectrale scan op *Ensor voor zijn schildersezels*.

.

.

Opgestart in 2007 met de financiële steun van The Getty Foundation (Los Angeles) onderwerpt het Rubens Research Project de Rubenscollectie van het museum aan een exhaustief wetenschappelijke studie.

Onderzoek

In 1633 zou Jörg Petel een portretbuste van Peter Paul Rubens gemaakt hebben. Reeds lange tijd werden er vraagtekens geplaatst bij de datering van deze buste. In 2015 startte het KMSKA (eigenaar van de buste) i.s.m. het Koninklijk Instituut voor het kunstpatrimonium (KIK) een onderzoeksproject naar de authenticiteit van het portret.

In 2016 zal het KIK verschillende materieel-technische onderzoeken uitvoeren, zoals een datering m.b.h van de thermoluminescentietechniek, röntgenfotografie en materiaalanalyses om eens en voor altijd alle vraagtekens weg te werken.

Output

1. Barok in de Zuidelijke Nederlanden

Sinds 2013 ligt de focus op een systematische ontsluiting van de onderzoeksresultaten van het Rubens Research Project, binnen het KMSKA via de Online Scholarly Catalogue.

De Vlaamse Kunstcollectie startte daarenboven met ontsluiting via de clusterwebsite 'De Barok in de Zuidelijke Nederlanden'. De output van het Rubens Research Project fungeert hierbij als een pilootproject. Via de uitgebreide en aangepaste clusterwebsites zullen zowel geïllustreerde als gespecialiseerde onderzoeksteksten, alsook alle resultaten van archief- en materiaaltechnisch onderzoek kunnen worden ontsloten.

Tegen de heropening van het KMSKA in 2019 zal het volledige Rubens Research Project digitaal zijn ontsloten.

2. Corpus Rubenianum Ludwig Burchard

In het kader van het Rubens Research Project en de samenwerking met het Rubenianum (Stad Antwerpen) bereiden KMSKA-onderzoekers Christine Van Mulders, Koen Bulckens, Valérie Herremans en Nico Van Hout elk een volume binnen de reeks van het Corpus Rubenianum Ludwig Burchard voor. Christine Van Mulders finaliseerde haar manuscript *Rubens. Works in Collaboration with Jan Brueghel I and II* (Corpus Rubenianum Ludwig Burchard, XXVII, 1), i.s.m. Harvey Miller Publishers – Brepols Publishers, Londen – Turnhout [2016].

ANDERE PROJECTEN EN ACTIVITEITEN

De collectiepresentatie in het nieuwe KMSKA

De presentatie van de collectie is van essentieel belang voor het nieuwe museum. De manier waarop een museumverzameling wordt getoond, heeft belangrijke gevolgen voor de objecten en voor de wijze waarop die door de bezoekers worden ervaren en gelezen. **De inhoud van een museum verschuift naargelang de vorm waarin die wordt gevat. Het is dan ook een hele uitdaging om de collecties op een boeiende en eigentijdse manier te presenteren en dit zowel in het historische gebouw als in de nieuwe museumruimte.** De totstandkoming van de collectiepresentatie is een interactief proces waarbij niet alleen de museummedewerkers (onderzoekers, registratoren, restauratoren en publieksmedewerkers) maar ook externe experts meedenken, feedback geven en kennis delen.

Voor de vaste opstelling zijn van de bijna 8 000 objecten (schilderijen, sculptuur, werk op papier, parafernalia) in het bezit van het KMSKA een **800-tal objecten met de grootste zorg geselecteerd**. Het gaat om

- werken die als topstuk beschermd zijn en op de topstukkenlijst staan,
- van uitstekende artistieke of kunsthistorische kwaliteit zijn
- of relevant zijn in het verhaal en in confrontatie met elkaar betekenis genereren.

Er is ook plaats voor externe bruiklenen die de eigen collectie versterken en aanvullen, niet alleen met schilderijen en beeldhouwwerken, maar ook met creaties die de grenzen van de officiële canon te buiten gaan zoals toegepaste kunsten en andere extra-canonieke werken.

De verzameling van het KMSKA is niet door een gerichte en bewuste keuze tot stand gekomen. Ze is het product van ruim vijfhonderd jaar geschiedenis van Antwerpen, de Zuidelijke Nederlanden, en België. Dit maakt de collecties zeer verscheiden en vaak ongelijk van kwaliteit.

Daarom wordt een strikt chronologische opbouw losgelaten, de zalen worden niet per kunstenaar of per stijlstroming ingevuld. **Er is geopteerd voor een thematisch-chronologische opstelling. De kunst van de 14de tot de 19de eeuw wordt getoond op de bovenverdieping van het historische museumgebouw met wisselende invalshoeken:**

- thematisch met o.a. verhaallijnen rond religie, maatschappij, lichaam en huiselijkheid
- chronologisch
- of onverwachte confrontaties

Daarnaast blijft de **Rubenszaal** de Rubenszaal en krijgen de 19de-eeuwse kunstenaars een plek in de Salon.

In het **nieuwe museum** wordt de moderne kunst vanaf 1880 tot eind 20ste eeuw getoond aan de hand van zes ensembles. **James Ensor** wordt uitgebreid monografisch voorgesteld. Verder krijgen de schilderijen en beelden van **Rik Wouters** een aparte zaal net zoals de kleinsculptuur van na 1945. **Voor de presentatie van de overige ‘modernisten’ wordt vertrokken van de beeldmiddelen: licht, vorm en kleur.** De moderne kunst appelleert sterk aan de emoties die licht, kleur en vorm bij de toeschouwer oproepen: hij wordt a.h.w. met de premissen van zijn kijken geconfronteerd.

Uiteraard blijft er in de vaste collectie ruimte voor wisselende presentaties met een levensduur van drie tot vijf jaar.

Andere projecten

De Vlaamse Kunstcollectie realiseerde een website *Abstracte kunst in België*. Een onderzoeker voegde een selectie van de abstracte kunstwerken uit de verzameling van het KMSKA toe, situeerde ze in de verschillende abstracte richtingen, en schreef *Inleiding tot de geschiedenis van hun verwerving door het KMSKA*.

Het team van het **VERONA-project**, waarbij alle schilderijen van Jan van Eyck gedocumenteerd worden, bezocht eind oktober het Rockoxhuis voor de documentatie van de *Heilige Barbara* en *Madonna bij de fontein*. Het onderzoek werd begeleid door een medewerker van het restauratie-atelier.

Vorbereiding tentoonstellingen

34 Het Middelheimmuseum wil in 2017 een tentoonstelling openen met **kleinsculptuur uit de jaren vijftig en zestig**, begeleid met publicatie. Het KMSKA werkt intensief mee aan het voorafgaande onderzoek.

In het MAS zal ook in 2017 de tentoonstelling *Ontmoetingen/Encounters* (werktitel) lopen. Het onderzoek loopt al enkele jaren en ook in 2015 werkte het KMSKA verder aan de voorbereidingen voor deze expo.

PRESENTEREN

De Modernen. Uitverkoren

ANTWERPEN — KONINGIN FABIOLAZAAL
19 september 2015 ▶ 3 januari 2016

Na vijf jaar en dubbel zoveel tentoonstellingen, vond in het najaar de laatste expo in de reeks *De Modernen* plaats. In deze slottentoonstelling stelden 40 bekende en minder bekende Vlamingen hun favoriete kunstwerk voor uit de collecties 19de en 20ste eeuw van het KMSKA en de Provincie Antwerpen. Het resultaat was een gevarieerde en boeiende selectie kunstwerken met een bonte afwisseling van persoonlijke en kleurrijke verhalen.

Het sluitstuk van *De Modernen* kreeg de toepasselijke titel *Uitverkoren*. De gastcuratoren waren mensen die de voorbije jaren betrokken waren bij de exporeeks als bezoeker, medewerker, Sommigen bekend, anderen (nog) niet. Zo hing de keuze van Johan Bonny, Marc Didden, Ruth Joos en Bent Van Looy naast die van museumgids Christien Deblaere, bezoeker Tonia In den Kleef en art handler Hans De Kezel. Allen deelden ons ook hun persoonlijke verhalen mee bij hun meest dierbare werken. De invalshoeken van deze kunstliefhebbers waren soms heel verrassend, af en toe is het pure poëzie, sommige best grappig. Door de keuze van het kunstwerk kwamen we te weten wat zij mooi, inspirerend of bijzonder vonden.

De gelauwerde fotograaf Jacques Sonck, bekend van zijn indringende zwart-witportretten, maakte van iedere gast een foto bij het kunstwerk van zijn of haar keuze. Deze foto's werden gepresenteerd als coda in de tentoonstelling.

De expo toonde een dertigtal werken uit de KMSKA-collectie te zien, en tien uit de collectie van de Provincie Antwerpen.

Uitverkoren toonde werk van

George Hendrik Breitner
Jean Brusselmans
Pol Bury
Alexandre Cabanel
Robert Van Cauwenberghe
David Claerbout
Emile Claus
Jan Cockx
Edward Deckers
Denmark
Jan Dries
James Ensor
Dr. Hugo Heyrman
Raoul Hynckes
Paul Joostens
Jean Paul Laenen
René Magritte
Pol Mara
Guy Mees
George Minne
Amedeo Modigliani
Maryam Najd
Ria Pacquée
Otto Piene
Henriëtte Ronner-Knip
Jules Schmalzigaug
Léon Spilliaert
Camille Sturbelle
Jan Van Beers
Camiel Van Breedam
Guy Vandenbranden
Theodoor Verstraete
Emile Vloors
Gustave Van De Woestyne
Rik Wouters

“Het is verwonderlijk hoe Spilliaert erin slaagt om op een fragiele drager, nl. papier, en met zachte technieken als kleurpotlood en aquarel zo'n krachtig en expressief beeld te creëren.”

Veerle Vercammen, papierrestaurator KMSKA
bij 'Meisjes op een duin'

“Ik werk met een middenformaatcamera en dus zijn mijn foto's vierkant. Net als dit schilderij. De personages op het werk zijn niet alledaags. Het abstracte van de twee figuren spreekt me aan. Net als de aflijning die Van de Woestyne hanteert. Voor mij heeft het iets van naïeve schilderkunst. Die bloem, dat onnozel boompje, die daken... en dan die titel. Ik las ergens dat het niet Gastons zuster is die naast hem zit, wel zijn kindermisje.”

Jacques Sonck, fotograaf
bij 'Gaston en zijn zuster'

Kersten Geers + David Van Severen

“Het beeldje van Rik Wouters werkt als een spiegel: het doet ons eraan denken dat we zelf ooit ook kind waren en dat we het kind in ons niet mogen vergeten.”

Rita Fonseca, deelnemer project 'Mijn verhaal'
bij 'Glimlachend meisje'

“Het was mijn droom om ooit een film te maken die er visueel uitzag als een werk van Magritte. Iets wat nog steeds op mijn to-do-lijst staat.”

Adil El Arbi, filmmaker
bij '16 september'

Gekozen door

Johan Bonny
Vaast Colson
Christien Deblaere
Bernard Dewulf
Marc Didden
Adil El Arbi
Sihame El Kaouakibi
Ephameron
Rita Fonseca
Elise Gacoms
Tom Hautekiet
Frank Heirman
Henri De Herdt
Herman Houbrechts
Tonia In den Kleef
Ruth Joos
Hans De Kezel
Thomas Leysen
Tom Liekens
Bent Van Looy
Ko Markovsky
Rosan Meijer
Nadia Naveau
Johan Pas
Adriaan Raemdonck
Sven De Ridder
Marie Thérèse Room
Paul De Roy
Lieve en Linde Ruwet
Walter Rycquart
Manfred Sellink
Jacques Sonck
Hilde Vanfleteren
Yoeri Vanlangendonck
Veerle Vercammen
Cil De Vylder
Sara Weyns
Jesse Willems

Andere tentoonstellingen in de Koningin Fabiolazaal

1. De Modernen. Kunst in de Grote Oorlog

20 september 2014 ▶ 11 januari 2015

Voor het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog suggereerden de futuristische werken van Jules Schmalzigaug vooruitgang, snelheid en techniek. Rik Wouters' kunst was een ode aan levenslust en –kracht.

De oorlog zorgt voor een schok. Hoe die schok voelbaar is tijdens en kort na de Eerste Wereldoorlog in kunst en literatuur, maakte deze tentoonstelling duidelijk. Sommige kunstenaars en schrijvers vluchten naar Nederland en Groot-Brittannië en komen daar in contact met buitenlandse bewegingen. Anderen proberen het leven aan en achter de frontlinie vorm te geven. Paul van Ostaijen verwerkt zijn trauma's in de experimentele bundels *Bezette Stad* en *De Feesten van Angst en Pijn*.

Aan de hand van zes centrale figuren, Emile Verhaeren, Cyriel Buysse, Jules Schmalzigaug, Rik Wouters, André De Ridder en Paul van Ostaijen, werd in de expo een beeld opgeroepen van wat de oorlog voor hen betekende.

Een keuze uit de collecties van het Letterenhuis Antwerpen, Provinciaal Museum Emile Verhaeren en het Koninklijk Museum.

2. Tour de France. Franse kunst uit het KMSKA

31 januari ▶ 30 augustus 2015

De collectie Franse kunst van het KMSKA bevat naast oude meesters van topkwaliteit ook heel wat moderne kunstenaars. In *Tour de France* toonden de provincie Antwerpen en het KMSKA de zestig mooiste en interessantste 19de- en 20ste- eeuwse kunstwerken uit de collectie.

De vroegste Franse modernen behoren tot de belangrijke aanhangers van het academisme.

Door gulle schenkingen en een aantal gerichte aankopen groeide de Franse collectie van het museum verder uit. In het begin van de twintigste eeuw gaat de belangstelling uit naar de vernieuwende stromingen van de negentiende eeuw, zoals realisme, impressionisme en hun uitlopers. Het museum verwerft dan aantrekkelijk werk van Courbet, Latour, Rodin, Degas en Signac.

De invloedrijke vereniging Kunst van Heden brengt heel wat eigentijdse buitenlandse meesters naar Antwerpen, zoals Chagall, Rouault, Zadkine, De Vlaminck en Dufy. Met *Accumulatie met scheerapparaten* van Arman sluit *Tour de France* hiermee de parade Franse meesters in het KMSKA af.

39

In de loop van de tentoonstellingsreeks De Modernen groeide de Koningin Fabiolazaal voor het KMSKA steeds meer uit tot een **experimenteerruimte** met *Uitverkoren* als kers op de taart. Nieuwe tentoonstellingsconcepten, participatieprojecten, experimenten met labels, evenementen, rondleidingen, het kon er allemaal. De resultaten van deze experimenten zullen hun neerslag krijgen in de invulling van de nieuwe collectiepresentatie en de publieksbegeleiding in het nieuwe museum in 2019.

In totaal werden meer dan 600 werken tentoongesteld uit de collecties van het KMSKA, de Provincie Antwerpen, Het Gemeentemuseum Den Haag, het Letterenhuis Antwerpen en het Provinciaal Museum Emile Verhaeren. De Koningin Fabiolazaal kreeg in 2015 **19.660** bezoekers over de vloer op een totaal van meer dan 85.000 sinds de eerste tentoonstelling. De schare fans, bezoekers die telkens reikhalzend uitkeken naar de volgende expo, groeide met elke tentoonstelling.

Uitverkoren mocht dan wel de laatste tentoonstelling in de Koningin Fabiolazaal zijn, het **samenwerkingsverband met de Provincie Antwerpen** kreeg er een solide basis voor toekomstige projecten. In 2016 zullen het KMSKA en het Modemuseum Antwerpen samenwerken voor een tentoonstelling rond Rik Wouters.

Het Gulden Cabinet. Koninklijk Museum bij Rockox te gast

ANTWERPEN — MUSEUM ROCKOXHUIS
2 februari 2013 ▶ 2 juli 2017

In de Scheldestad Antwerpen heerst er aan het einde van de zestiende en het begin van de zeventiende eeuw een bijzonder gunstig artistiek en economisch klimaat. Daardoor wordt de stad al snel hét productie- en handelscentrum voor luxeartikelen. Veel patriciërs en handelaars bouwen rijke collecties op met eigentijdse en oude kunst.

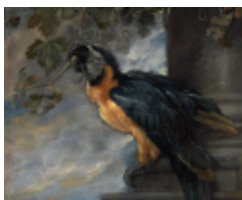
Sinds 2 februari 2013 kan het publiek in het Rockoxhuis ontdekken hoe een Antwerpse kunstverzameling er in de Gouden Eeuw uitgezien moet hebben. De burgerwoning van burgemeester en mecenas Nicolaas Rockox (1560–1640) werd omgetoverd tot een luxueus kunstenkabinet met topstukken uit het KMSKA en de belangrijkste werken uit het Rockoxhuis. Zo kan het publiek, ondanks de sluiting van het KMSKA, toch genieten van de prachtige schilderijen van onder meer Van der Weyden, Memling, Van Eyck, Rubens en Van Dyck.

40

Het Gulden Cabinet presenteerde in 2015 drie focustentoonstellingen:

1. Papegaai. 't Cierlijk schoon van haare veren

8 november 2014 ▶ 22 februari 2015

Naar aanleiding van de schitterende restauratie van *De heilige familie met de papegaai* van P.P. Rubens (KMSKA) die in *Het Gulden Cabinet* een ereplaats kreeg, ging de aandacht in deze focustentoonstelling naar de papegaai in de beeldende kunst van de 16e en 17e eeuw. Zijn verenpracht was een lust voor het oog en tegelijkertijd een bron van inspiratie voor heel wat kunstenaars. Schoonheid, wijsheid, maagdelijkheid, verscheidenheid, minnaar zijn maar enkele van de vele predicaten die hem toegedicht zijn.

Naast Rubens waren o.a. Savery, Fyt, Jordaens, De Heem, Dürer, Schongauer en met hun interpretatie van de papegaai op de tentoonstelling vertegenwoordigd.

2. Abraham Ortelius. In de ban van de Klassieke Oudheid

24 april ▶ 16 augustus 2015

Woelige tijden weerhielden Abraham Ortelius er niet van om vier jaar na de Beeldenstorm in 1570 de allereerste wereldatlas uit te geven. Zijn passie voor de klassieke oudheid deed hem Europa afreizen, soms in het gezelschap van Mercator. Altijd op zoek naar nieuwe kaarten en een bredere kennis van de geschiedenis. Het resulteerde in een reeks historische kaarten, het thema van deze expo.

Rockox had de boekdelen van zijn vriend Ortelius dan wel op de plank staan, ze deelden toch vooral de liefde voor munten. Deze expo deed je meereizen met Ortelius doorheen tijd en ruimte en ontdekken hoe zijn kleurrijke kaarten tot stand kwamen.

3. Power Flower. Bloemstillevens in de Nederlanden

28 november 2015 ▶ 18 maart 2016

De Vlaamse Primitieven zetten de trend in gang om de planten en bloemen waarmee ze hun heiligenvoorstellingen omranden bijna obsessieel gedetailleerd te schilderen. Parallel aan de groeiende botanische kennis ontluikt een grote liefde voor de natuur. Het kon dan ook niet uitblijven: net voor 1600 geraken kunstenaars in de ban van de *power flower*. Ruikers bloemen worden een zelfstandig motief en blijven dat nog lang.

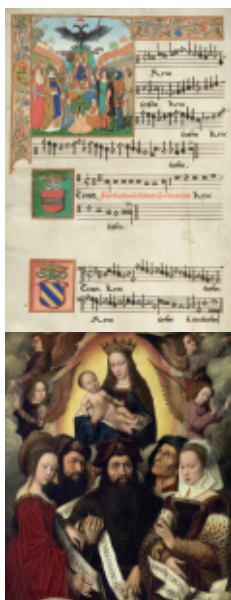
Deze tentoonstelling schetste de ontwikkeling van het bloemstillevens in de Nederlanden. Je kon je vergapen aan de gestapelde bloempracht zoals alleen kunstenaars als Joris Hoefnagel, Jan Brueghel de Oude, Daniël Seghers, Rachel Ruysch het konden verbeelden.

Reünie. Van Quinten Metsijs tot Peter Paul Rubens

ANTWERPEN — OLV KATHEDRAAL
5 juni 2009 ▶ 31 december 2017

Acht altaarstukken uit de museumcollectie vormen de pronkstukken van de tentoonstelling *Reünie, van Quinten Metsijs tot Peter Paul Rubens. Meesterwerken uit het Koninklijk Museum* terug in de Kathedraal. De kunstwerken bevinden zich tijdens de sluiting van het museum “in situ”. Ze werden namelijk door hun opdrachtgevers - de gilden, ambachten, stadsmilities en broederschappen - besteld voor de Onze-Lieve-Vrouwekathedraal van Antwerpen.

In 2015 werkte het KMSKA ook samen met Amuz voor een tentoonstelling rond Petrus Alamire, die liep naast *Reünie*. Sommige KMSKA-museumgidsen stelden zich kandidaat om, samen met andere gidsen, de groepsonderzoeken te verzorgen.

Petrus Alamire. Meerstemmigheid in beeld

19 augustus ▶ 25 november 2015

41

Via zeven bijzondere muziekhandschriften uit het atelier van Petrus Alamire, die in ons land bewaard worden, dook je in het Vlaanderen en Europa van rond 1500 en maakte je kennis met de machthebbers, componisten, musici, kunst en wereldbeeld. Deze koor- en liedboeken waaruit de zangers rechtstreeks zongen, werden visueel en auditief tot leven gebracht. Niet alleen zag je met welk métier ze gemaakt werden, via digitale beelden van de mooiste pagina's en de mooiste details, kon je toegang krijgen tot het hele handschrift. In samenwerking met het KMSKA werd het verhaal van het handschrift verder geïllustreerd aan de hand van eigentijdse kunstwerken en voorwerpen.

Met koptelefoon kon je binnentreden in een universum van 500 jaar. Na de zeven verhalen, kon je je volledig onderdompelen in de klankwereld van de vroeg 16de-eeuwse meerstemmigheid. Al wandelend door de media-installatie 'Speculum Musurgica' van kunstenaar Rudi Knoops, ervoer je het polyfone weefsel van de muziek, als geheel of als een veelheid van individuele muzikale lijnen, en zag je de musici aan het werk.

Bruegelland

LIER — STEDELIJK MUSEUM WUYTS-VAN CAMPEN EN BARON CAROLY
Sinds 18 juni 2011

De tentoonstelling *Bruegelland* onderzoekt de invloed van Pieter Bruegel de oude op de schilderkunst in de Lage Landen. Het Koninklijk Museum voor Schone Kunsten Antwerpen geeft hiervoor een honderdtal werken in bruikleen aan het Stedelijk Museum Lier. Bruegels werken kenden al tijdens zijn leven een gigantisch succes. Door de grote vraag zetten Bruegels zonen de succesformule van hun vader verder. Later schilderden Van Craesbeeck, Van Ostade, Teniers en Steen hun interpretatie van de kermissen en kroegtaferelen. En in de achttiende en negentiende eeuw traden kunstenaars als Horemans en De Braekeleer in Bruegels voetspoor met volkse onderwerpen. Vlaamse expressionisten, als Permeke, De Smet, Smits en Van De Woestyne bliezen in de vroege twintigste eeuw met aardkleurig coloriet en schrale verfbehandeling nieuw leven in de boerentaferelen.

Bruegelland presenteert jaarlijks een nieuwe opstelling in het voorjaar. Na *Hoge Horizon* (26 april 2014 tot 19 maart 2015), ingericht door kunstenaarsinitiatief Voorkamer, mocht Jimmy Kets zijn link met Bruegel op geheel eigen wijze belichten.

42

Sint³. Macht der gewoonte

3 april 2015 ▶ 6 maart 2016

Het vijfde jaar Bruegelland had als centraal thema religieuze tradities als bruiloftstoeten, bedevaarten, kersttaferelen, kermissen, processies enz.

Internationaal gevierd fotograaf Jimmy Kets (Lier °1979) vulde de nieuwe presentatie aan met reportages over nog levende heiligentradities in zijn geboortestad. Zijn keuze viel op de processie van Sint-Gummarus, de dierenwijding van Sint-Hubertus, de verdeling van voedsel op de naamdag van Sint-Antonius en de Mariale Kinderprocessie.

Net zoals Pieter Bruegel I registreert Jimmy Kets het leven van alledag met open blik. Hoewel beide kunstenaars een verschillend standpunt innemen - Bruegel bekijkt de mens en zijn doen en laten van op een afstand terwijl Kets heel dicht op zijn onderwerp zit - hebben ze gemeen dat ze de toeschouwer op een andere manier doen kijken naar wat gewoon en gekend is. Ze zien wat jij niet ziet. Taferelen roepen een verhaal op en details zetten je aan tot reflecteren, maar altijd met eerbied en een knipoog.

Atelierflat Jozef Peeters

ANTWERPEN

Sinds 8 september 2013

Wie binnenkomt in de atelierflat van Jozef Peeters waant zich in een driedimensionaal schilderij. Peeters (1895-1960) was een van de eerste Belgische abstracte kunstenaars. Samen met zijn vrouw en twee kinderen bewoonde hij dit hoekappartement op de De Gerlachekaai in Antwerpen vanaf 1924.

De kunstenaar gaf er met geometrische kleurvlakken op alle muren en plafonds aan iedere kamer een heel eigen sfeer. Daarnaast ontwierp hij zelf het meeste meubilair en de plafondlampen. Ook de rolstoel van zijn echtgenote – die in 1955 overleed aan multiple sclerose – is van zijn hand.

Na Peeters' dood bleef dochter Godelieve wonen in het appartement, waar ze vervolgens vijftig jaar lang niets aan veranderde. Bij haar overlijden in 2009 schonk Godelieve het hele interieur van de inmiddels als monument beschermde flat, compleet met kunstwerken, meubels, gebruiksvoorwerpen en het persoonlijke archief van haar vader, aan de stad Antwerpen. Die kon het appartement van eigenaar De Ideale Woning in erfpacht nemen en restaureerde het geheel in 2013.

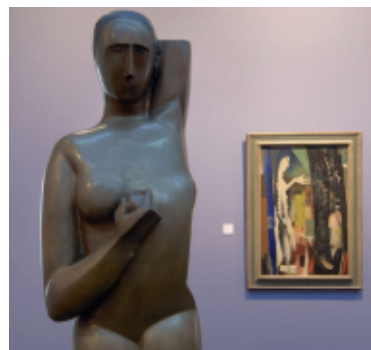
Dankzij een samenwerking tussen de stad Antwerpen, het Letterenhuis en het KMSKA werd de woning in 2013 opnieuw opengesteld voor bezoekers.

Het aantal individuele bezoekers aan de atelierflat van Jozef Peeters op de eerste en derde zaterdag van de maand kende een terugval. Samen met de groepsbezoeken goed **409 bezoekers** (tgo 764 in 2014). Er werd dan ook een zomerstop (juli en augustus) ingezet voor individuele bezoekenmomenten. Wel is de interesse hoog tijdens publieksevenementen zoals Open Monumentendag en Open Ateliers.

Moderne kunst uit het interbellum

DROGENBOS — FELIXART MUSEUM

4 september 2011 ▶ 31 december 2017

In een groene oase aan de rand rond Brussel ligt het FeliXart Museum. Het museum presenteert diverse aspecten van het leven en werk van schilder Felix De Boeck aan de hand van wisselende selecties. Daarnaast organiseert het tijdelijke tentoonstellingen rond historische en hedendaagse avant-gardekunst.

Twee ruimtes in het unieke museumgebouw bieden een ruimere blik op de bruisende kunstwereld tijdens het interbellum, van abstractie tot het expressionisme.

In deze zalen hangt belangrijk werk uit de KMSKA-collectie, van o.a. Prosper De Troyer, Marthe Donas, Jozef Peeters, Oscar en Floris Jespers, Jan Kiemeney, Jules Schmalzigaug en Ossip Zadkine.

Kleur ontketend.

Moderne kunst in de Lage Landen, 1885-1914

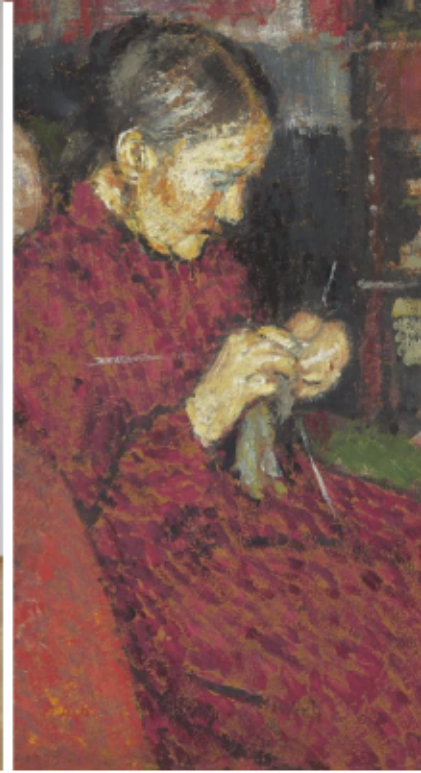
DEN HAAG — GEMEENTEMUSEUM DEN HAAG
3 oktober 2015 ▶ 3 januari 2016

In de korte periode tussen 1885 en het begin van de Eerste Wereldoorlog vindt in de schilderkunst van de Lage Landen een moderne Renaissance plaats. Kleur wordt bevrijd van de ketenen van de zichtbare werkelijkheid en krijgt een eigen betekenis. Het is een van de belangrijkste momenten in de moderne kunstgeschiedenis. De inspiratie komt van de Franse (neo)impressionisten, maar de kunstenaars in de Lage Landen geven hier een geheel eigen invulling aan. Het Gemeentemuseum toont de wisselwerking tussen beide landen met zowel duidelijke verschillen als overeenkomsten. Deze unieke tentoonstelling is mede mogelijk door de renovatie van het KMSKA, waardoor de topstukken uit de collectie nu kunnen reizen. Van de Franse *godfathers* van kleur als Claude Monet, Paul Signac, Henri Matisse en Paul Cézanne tot de meesters van de Lage Landen als Leo Gestel, Jan Toorop, Piet Mondriaan, James Ensor, Jan Sluijters, Henry Van de Velde en Rik Wouters: samen goed voor ruim 100 schitterende werken - gecombineerd met foto's, brieven en ander archiefmateriaal.

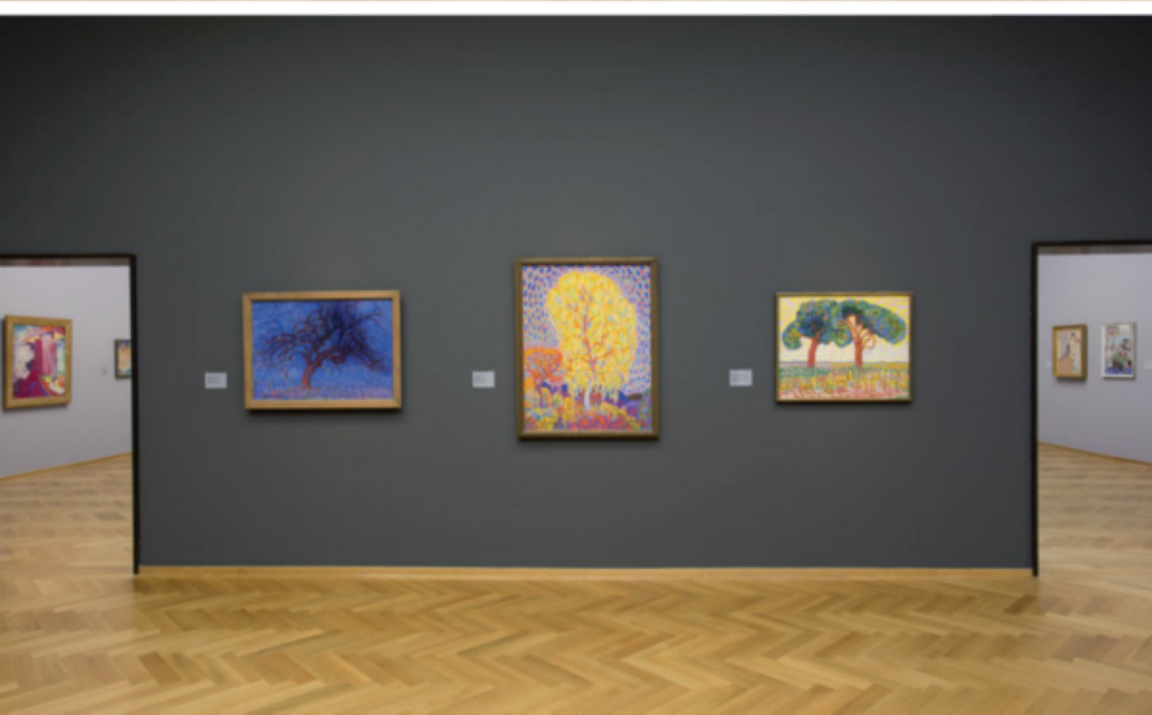
In de tentoonstelling is er speciale aandacht voor de Belgische kunstenaar **Rik Wouters** (1882- 1916). Deze schilder en beeldhouwer liet in de korte tijd dat hij leefde een schitterend oeuvre na. Zijn schilderijen, met daarin vaak een hoofdrol voor zijn vrouw Nel, zinderen van kleur en licht. In België is hij de publiekslieveling. In Nederland heeft hij nog niet eerder de aandacht gekregen die zijn werk verdient. In de tentoonstelling werd een volledige zaal aan hem gewijd.

Ter voorbereiding van *Kleur ontketend* heeft het Gemeentemuseum een **restauratieproject** opgestart om een aantal belangrijke schilderijen uit de collectie materiaal-technisch te onderzoeken en te restaureren. Daarbij concentreerde het team van restauratoren zich op de oorspronkelijke kleuren van deze schilderijen, die door vuil en het verkleuren van de vernislaag in de loop der jaren veranderd zijn.

De tentoonstelling kwam tot stand in nauwe samenwerking met het KMSKA en sloot aan op het culturele feestjaar BesteBuren, een initiatief van het Vlaams-Nederlands Huis deBuren (Brussel) en DutchCulture (Amsterdam).

45

De man, de draak en de dood. De glorie van Sint-Joris

BOUSSU — MAC'S - SITE DU GRAND HORNU
18 oktober 2015 ▶ 17 januari 2016

46

De draak en Sint-Joris zijn twee ficties die het tegen elkaar opnemen in een strijd die nooit plaats heeft gevonden, waardoor men dit tafereel te allen tijde heeft kunnen uitbeelden op een manier die de gewone verwijzing naar een vertrouwd symbool overstijgt. Zo is dit motief zich kunnen blijven verspreiden en aanpassen en heeft het niet alleen een plaats in de christelijke ideeënwereld verworven, maar ook in de verschillende interpretaties die de kunstenaars en de mensen eraan geven.

In de tentoonstelling *De Man, de Draak en de Dood* brachten de curatoren Manfred Sellink (KMSKA) en Laurent Busine (MAC's) een selectie uit de talloze schilderijen, beeldhouwwerken, tekeningen, boekverluchtingen samen waarop de heilige op een of andere manier wordt afgebeeld. De tentoonstelling belicht de wijze waarop onze tijdgenoten Sint-Joris en de draak beschouwen als een smeltkroes van de verschillende gevechten die de mens levert, niet alleen tegen vijandige krachten maar ook – en misschien vooral – tegen zichzelf op weg naar zijn lotsbestemming.

Bij enkele hedendaagse kunstenaars werden specifieke werken besteld die bewijzen dat deze mythe ook nu nog haar volle betekenis behoudt, onder hen Giuseppe Penone, Angel Vergara Santiago, David Claerbout en Luc Tuymans.

De tentoonstelling en de begeleidende publicatie, die in samenwerking met het Mercatorfonds wordt uitgebracht, werd voorbereid door een grondige wetenschappelijke studie en inventarisatie van werken die verband houden met de legende van Sint-Joris in grote kunstinstanties.

Rubens and his legacy. Van Dyck to Cézanne

LONDON — ROYAL ACADEMY OF ARTS
24 januari ▶ 10 april 2016

De tentoonstelling *Rubens and his Legacy* onderzoekt de impact van Rubens op de schilderkunst. In het najaar van 2014 was de expo te zien in BOZAR in Brussel.

Rubens was een van de meest vernieuwende schilders in de kunstgeschiedenis. Zijn impact op de generaties na hem is immens. Voor het eerst onderzoeken het KMSKA, de Royal Academy of Arts Londen en BOZAR Brussel Rubens als rolmodel. *Rubens and his Legacy* bracht meer dan 160 werken samen: iconische schilderijen van Rubens en werken van artistieke erfgenamen als Rembrandt, Murillo, Watteau, Fragonard, Gainsborough, Reynolds, Delacroix, Cézanne, Renoir, Kokoschka. Zelfs in het oeuvre van Picasso vinden we zijn beeldtaal terug.

Veel werken van Rubens zijn sensationeel: luid, krachtig en soms gewelddadig, in dienst van de katholieke propaganda en van absolutistische vorsten. Met zijn bijna cinematografische verbeelding van agressie, gevechten en barbaarse tafereelen, kan men Rubens de Quentin Tarantino van zijn tijd noemen. Toch is hij ook een sensuele schilder in zijn informele familieportretten, landschappen en herders-tafereelen, boerendansen en liefdestuinen. Hiermee staat Rubens aan de wieg van rococo, romantiek en impressionisme.

De tentoonstelling leidde de bezoeker langs zes tot de verbeelding sprekende thema's waar het niet alleen in de schilderkunst maar ook in het leven om draait: geweld, macht, wellust, compassie, elegantie en poëzie. Elk van deze hoofdstukken toonde verbanden tussen meesterwerken van Rubens en kunstenaars na hem.

Rogier van der Weyden (ca. 1399-1464)

MADRID — MUSEO NACIONAL DEL PRADO
24 maart ▶ 28 juni 2015

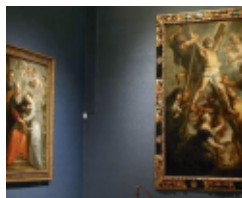
De Zeven Sacramenten van Rogier van der Weyden uit de collectie van het Koninklijk Museum voor Schone Kunsten Antwerpen (KMSKA) was voor het eerst in haar bijna 600-jarige bestaan in Spanje te zien. Het museum gaf dit absolute topstuk uitzonderlijk in bruikleen aan het Museo Nacional del Prado in Madrid.

De Zeven Sacramenten, één van de highlights uit de collectie van het KMSKA was één van de hoogtepunten in een tentoonstelling over de unieke band tussen van der Weyden en Spanje.

De expo in het Prado herenigde voor het eerst de drie enige werken die met zekerheid van Rogiers hand zijn: de *Miraflorestripteek* (Gemäldegalerie Berlijn), de *Kruisiging* (Escorial Madrid) en de *Kruisafneming* uit het Prado. *De Madonna van Dúran*, ook uit het Prado, en *De Zeven Sacramenten* uit het KMSKA vullen het rijtje meesterwerken aan. 'De Zeven Sacramenten is een werk van een buitengewone kwaliteit die, ondanks het gebrek aan documentair bewijs, zonder twijfel bedacht en in grote mate uitgevoerd is door van der Weyden zelf,' aldus Lorne Campbell, curator van de tentoonstelling.

Maestros flamencos y holandeses

MADRID — FUNDACION CARLOS DE AMBERES
6 november 2014 ▶ 7 september 2015

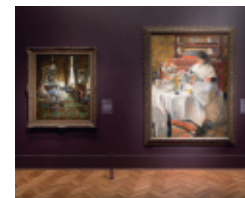

In het najaar van 2014 reisde een selectie van 21 schilderijen uit de collectie van het KMSKA naar Madrid voor de expo *Museo de Arte Flamenco y Holandés de Madrid* in de Fundación Carlos de Amberes.

Het ging o.a. om werken van de hand van Peter Paul Rubens, Jan Fijt, David Teniers II, Anthony Van Dyck en Frans Snijders..

Temptation: The Demons of James Ensor

CHICAGO — ART INSTITUTE OF CHICAGO
23 november 2014 ▶ 25 januari 2015

Een selectie schilderijen en tekeningen uit de verzameling van het KMSKA werd aangevuld met *De Intrede van Christus in Brussel in 1889* uit de verzameling van het Getty en enkele tekeningen en etsen. Voor het eerst sedert 1951 werden Ensors meest kapitale werken, *De oestereetster* (1882), *De bekoring van Sint Antonius* (1887, Art Institute Chicago), *Adam en Eva* (1887), *De Intrede van Christus* (1888/92?) en *De Intrige* (1890), samen getoond.

In zijn laatste jaren genoot James Ensor dan wel de status van internationale bekendheid, de jonge Ensor was in de jaren '80 en '90 van de 19de eeuw in België toch vooral een scandaleuze figuur. In een periode van politiek en sociaal rumoer barstte Ensor van de creatieve energie. Aangespoord door de laatste ontwikkelingen in de avantgarde kunst boorde hij werkelijk alle bronnen aan om tot zijn schilderijen, tekeningen en grafisch werk te komen.

Ensor liet het naturalisme snel links liggen en evolueerde naar meer fantastische, grotteske, bizarre en intens satirische kunst die zelfs zijn avant-garde voorlopers moeilijk vonden. Tot vandaag blijft Ensors kunst overdonderen met zijn psychologische complexiteit, interne contradicties en eccentriciteit.

Van oktober tot maart nodigt het KKMSKA iedere eerste zondagochtend van de maand een spreker uit voor een boeiende causerie ...

Belgische kunstenaars in ballingschap in Groot-Brittannië tijdens de Eerste Wereldoorlog

CATERINA VERDICKT
 Doctoraal onderzoeker en docent aan de Universiteit Antwerpen

4 januari 2015

Augustus 1914, het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog. Honderd duizenden Belgen nemen de wijk via Antwerpen en Oostende naar het Verenigd Koninkrijk. Te midden deze massa bevinden zich honderden kunstenaars zoals Constant Permeke, Emile Claus, Gustave Van de Woestyne, Valerius De Saedeleer, ... Voor deze kunstenaars was de ballingschap in Groot-Brittannië een indrukwekkende en veelbetekende periode.

'Zijn moeder bewaarde alles in haar hart' (Luc. II, 51)

DR. PAUL VANDENBROECK
 Wetenschappelijk onderzoeker KMSKA en deeltijds hoofddocent IMMRC, KU Leuven

4 oktober 2015

Maria was, in de geloofsbeleving en in de kunst, het voornaamste icoon van troost, toevlucht, steun. Hoewel haar rol in het evangelie eerder beperkt is, hebben gelovigen vanaf de vroegchristelijke tijd zich op haar beroepen. Ontelbare kunstwerken beelden haar af als jonge moeder. Moeder en Kind zijn het meest geliefde onderwerp in de kunst van de 15de en vroege 16de eeuw: een huiselijk beeld van tederheid en vertroosting onder religieuze gedaante.

Sisyphus' dochters. Vrouwelijke beeldhouwers en hun werk voor de publieke ruimte (ca. 1770-1953)

PROF. DR. MARJAN STERCKX
 Docent vakgroep Kunst-, Muziek- en Theaterwetenschap (Universiteit Gent), en Media, Arts & Design Faculty van de PXL en Universiteit Hasselt

1 februari 2015

Zowel de beeldhouwkunst als de publieke ruimte zijn eeuwenlang als mannelijke domeinen beschouwd. Toch waren er al vroeg, en vooral sinds de late achttiende eeuw, vrouwelijke beeldhouwers aan de slag in de (semi)publieke ruimte. *Sisyphus' dochters* gaat over de beeldhouwsters die werk realiseerden voor de stedelijke publieke en semipublieke ruimte in de periode ca. 1770-1953. Parijs, Londen en Brussel fungeren als casus.

G.H. Breitner. Schilder, tekenaar en fotograaf van het Amsterdamse stadsleven

FREEK HEJNBROEK
 Oud-conservator Rijksmuseum Amsterdam

8 november 2015

Vanaf zijn komst naar Amsterdam in 1886 wandelde Breitner veel door de stad, vaak met een camera, en altijd met een schetsboekje op zak. Alles wat hem interesseerde legde hij daarin vast. Zijn schetsen werkte hij in zijn atelier uit tekeningen, aquarellen en schilderijen. Tussen 1886 en het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog ontwikkelde Breitner zich tot een van de bekendste schilders van het drukke, enerverende Amsterdamse stadsleven.

De kunstcollectie van koning Willem II van Nederland

SANDER PAARLBERG
 Conservator oude kunst Dordrechts Museum

1 maart 2015

Als 'Held van Waterloo' trouwde Willem II met de prachtlievende Russische tsarendochter Anna Paulowna Romanov. Bovenal was hij de 'Kunsten-Koning'. Hij had een indrukwekkende verzameling schilderijen en tekeningen bijeengebracht. Door hoge schulden en een in het grootste geheim van de Russische tsaar geleend bedrag van 1 miljoen gulden, waarbij de collectie als onderpand diende, zagen zijn erven zich echter genoodzaakt om de collectie te laten veilen.

La belle aventure du Grand Hornu

LAURENT BUSINE
 Directeur MAC's Hornu

6 december 2015

Het Museum van Hedendaagse Kunsten (MAC's) opende in 2002 op de voormalige mijnsite van Le Grand-Hornu in de Borinage. De huidige bestemming is het resultaat van een vurige ambitie om de 19de-eeuwse architecturale site voor de komende generaties te bewaren. Dit verhaal werd geschreven door gepassioneerde personen die geloofden in de rijke mogelijkheden van de voormalige koolmijnsite, sinds 2012 op de Werelderfgoedlijst van UNESCO.

**BEKENDHEID
GEVEN**

Het team educatie werkte activiteiten en programma's uit om het publiek (kinderen, jongeren, volwassenen/individueel of in groep/ via onderwijs of vrije tijd) actief te betrekken bij de tentoonstellingen op locatie in Museum Rockoxhuis, de Koningin Fabiolazaal en de Kathedraal.

Musea in dialoog in New York

NEW YORK
1 ▶ 7 maart 2015

50

Slow looking

Musea staan voortdurend in dialoog met het publiek. Een publiek dat steeds meer divers is. Wat hebben we als kunstmuseum nodig aan kennis, vaardigheden en attitudes om op een zinvolle manier met diverse groepen in dialoog te treden? In 2013 ging het KMSKA, in samenwerking met FARO en Stad Antwerpen, op zoek naar een antwoord onder de noemer. 'Musea in dialoog'.

Zo nodigde het KMSKA in juni 2013 Rika Burnham uit, hoofd Educatie van The Frick Collection in New York en coauteur van een boek over leren in een kunstmuseum: *Teaching in the art museum: interpretation as experience* (2011). Tijdens haar lezing pleitte zij voor **Slow Looking**: samen gedurende een uur kijken naar en praten over één enkel kunstwerk.

Na deze samenwerking groeide de behoefte om meer expertise te delen tussen Vlaamse musea en hun collega's in New York. Samen met 17 collega's uit Vlaanderen en Brussel stelden we een programma op om in New York nieuwe ervaringen op te doen en expertise te delen in onder meer het Museum of Modern Art (MoMA), The Metropolitan Museum of Art (The Met), het nieuwe Whitney, Brooklyn Museum en uiteraard The Frick Collection.

Een museum voor de buurt

Een van de uitdagingen voor het vernieuwde KMSKA in 2019 wordt het smeden van nauwe banden met de buurt. Sinds enkele decennia doet Brooklyn Museum, het tweede grootste kunstmuseum in New York, fundamenteel en baanbrekend werk in *community outreach*.

Ze slagen erin de divers samengestelde bevolking van Brooklyn in huis te krijgen. Niet enkel door letterlijk de drempel te verlagen en de oude imposante toegangstrappen te vervangen door een transparant bezoekerscentrum, maar ook door bezoekers de kans te geven om een persoonlijke connectie met de collectie te maken: niet enkel kijken naar kunst, maar zichzelf ontdekken door de kunst.

Toen het Whitney Museum of American Art op 1 mei heropende richtte de medewerkers een buurtgroep op om met mensen die in de buurt van het museum wonen of werken te bespreken wat ze voor elkaar kunnen betekenen.

Het virtuele museum

Een hedendaags museum kan niet om de digitale ontwikkelingen heen. De toepassingen in de New Yorkse musea zijn indrukwekkend. Zo kan je in het MoMA gratis een toestel ontlend waarmee je foto's kan nemen, de agenda van de dag checken, filmpjes bekijken, tours volgen en collectiestukken/kunstenaars opzoeken. Ook spelletjes voor kinderen en verbale beschrijvingen van kunstwerken voor blinde en slechtziende bezoekers maken er deel van uit.

Op de website van The Met vind je dan weer prachtige voorbeelden van hoe zij hun collectie digitaal vertalen. In primeur ontdekten we *The Artist Project. What artists see when they look at The Met*, een groeiende verzameling filmpjes waarin kunstenaars vertellen en tonen wat hen inspireert in The Met collectie.

Trager kijken

Geïnspireerd door de tendens om mensen aan te sporen trager naar kunst te kijken, testte het museum in de zomer van 2015 de nieuwe formule **Kunst(k)uur** uit. Bezoekers werden uitgenodigd om samen met een museumgids gedurende één uur traag te kijken naar één schilderij in de tentoonstelling *Tour de France* en hun observaties met de groep te delen. **De eerste Kunst(k)uren liepen snel vol en bleken een bijzondere ervaring, voor zowel deelnemers als gidsen.** Rika Burnham (The Frick Collection) bepleit dan ook een nieuwe rol voor de museumgids én de bezoeker. De museumgids stelt zich niet op als de expert maar als begeleider van een groeps gesprek. De bezoeker is geen passieve luisteraar, maar een actieve kijker die zijn kennis, ervaringen en vragen deelt met de groep.

Tijdens de **Kunstendag voor Kinderen** (15 november) konden kinderen tussen 10 en 12 jaar eveneens deelnemen aan een *Kunst(k)uur* in de Koningin Fabiolazaal.

51

Kinderen & jongeren

1. Onderwijs

Het onderwijs in zijn vele lagen betrekken blijft jaarlijks een belangrijk aandachtspunt. Bestaande trajecten werden gecontinueerd, zoals het kleutermenu in samenwerking met Cultuur & Onderwijs Antwerpen, maar we grepen ook nieuwe opportuniteiten aan, zoals de Cultuurvrienden. Dit is een project waarbij jongeren van het ASO samen met jongeren uit het bijzonder onderwijs op museumuitstap gaan. Het museum ontving de duo's met een zoektocht in de kathedraal.

2. Families

Gezinnen met kinderen konden elke nieuwe tentoonstelling bezoeken met een gratis kijk- en doeboekje en/of deelnemen aan onze activiteiten op de Kunstendag voor Kinderen en tijdens de zomeractie Schatten van Vlieg.

3. Vakantieateliers

Elke schoolvakantie konden individuele kinderen deelnemen aan een atelier.

Het museum deed inspanningen om nieuwe deelnemers aan te trekken door een zomeratelier in te richten voor kinderen uit alle kleuter- en basisscholen die de vrijetijdsbeurs De Speelkaravaan in Antwerpen Noord bezochten. De gratis workshop *Dit is Nicholaas Rockox* die we op de beurs promootten, vond plaats op 1 juli in het Rockoxhuis.

Tijdens de herfstvakantie namen we deel aan de Museumweek, een organisatie van de buitenschoolse kinderopvang (IBO's) van Stad Antwerpen, samen met vijf andere musea. Na een introductie in de eigen IBO werden er op 3, 4 en 5 november telkens twee verschillende IBO's in de Kathedraal rondgeleid, waarna de kinderen zelf aan de slag konden in een atelier.

4. Jongbloed!

Jongbloed! is een groep jongeren tussen 16 en 24 jaar, die zich telkens voor de periode van een academiejaar structureel engageren als museumambassadeurs. Een denk- en bovenal een doetank. De eerste groep ging aan de slag in 2010.

Jongbloed! organiseerde in 2015 o.a.

- wandelgesprekken met de gastcuratoren van *Uitverkoren*,
- een hedendaags kunstensalon in *Tour de France* tijdens Museumnacht
- een print jam bij het zeefdrukatelier van Gezeever naar aanleiding van *Power Flower*
- een kunstveiling voor Music for Life, ten voordele van Betonne Jeugd, een organisatie die kansarme jongeren ondersteunt

Bijzondere doelgroepen

Het KMSKA werkt sinds 2005 samen met het initiatief Zomerschool, dat zich richt tot anderstalige nieuwkomertjes.

1. 10 jaar Zomerschool in het museum

Het jaar 2000. Antwerpen kampt met een groeiend tekort aan beschikbare plaatsen in basisscholen. De grote instroom van anderstaligen legt ook een enorme druk op het onderwijs. De stad en de scholen worden geconfronteerd met een superdiverse samenleving en zijn niet klaar om daar goed op te reageren.

Taalbubbelbad

Marleen Van Ouytsel is gebeten en gedreven door het belang van taal en talent. Zij ziet het probleem en brengt een groep vrijwilligers bijeen en samen organiseren zij de eerste Zomerschool voor anderstalige kinderen. Het wordt een vliegende start voor de vzw Meters & Peters.

Een brede waaier aan activiteiten stimuleren spelenderwijs taal en spreken de verschillende talenten van de kinderen aan. Niets 'ruikt' naar onderwijs, ondanks de naam 'Zomerschool'. Door te sporten, hun sociale vaardigheden te ontwikkelen en bezig te zijn met muziek en cultuur nemen de Zomerschoolkinderen de taal in zich op, om vervolgens met zelfvertrouwen in te stromen in het 'echte' onderwijs. Marleen Van Ouytsel is overtuigd van het belang van levenslang en levensbreed leren en noemt haar Zomerschool 'een taalbubbelbad'.

In de loop van de jaren zijn er in verschillende steden in Vlaanderen Zomerscholen bijgekomen, naar het succesvolle voorbeeld van de Antwerpse pionierschool. Ook na het overlijden van Marleen Van Ouytsel in 2014 blijft de vzw Meters & Peters haar missie voortzetten.

2005

Terug naar 2005. De Zomerschool botst al enkele jaren op een aantal problemen. Zo hebben culturele instellingen nauwelijks of geen educatief aanbod op maat van taalarme kinderen. Meters & Peters luidt de alarmbel en doet een oproep aan de culturele sector om deze groeiende doelgroep niet te vergeten. Het KMSKA gaat de uitdaging graag aan. **In 2005 slaan de vrijwilligers van de Zomerschool en de museummedewerkers de handen in elkaar om een museumaanbod voor anderstalige nieuwkomertjes tussen zes en twaalf jaar uit te werken.** De samenwerking is vanaf het begin een win-win. Het KMSKA weet stap voor stap de taalbarrière te doorbreken en de lesgevers van de Zomerschool groeien in hun culturele competenties en enthousiasme voor het museum.

Praten met portretten

Al snel valt de keuze op het thema 'portret'. Portretten tonen echte mensen en vertellen over lichaam, afkomst, familie, persoonlijkheid, identiteit en gevoelens. Voeg daarbij de kledij, de omgeving en de fantasieën over verhalen en dromen die de personages op de schilderijen bij de jongste kijkertjes wekken. Er is met portretten een bijzondere rijke woordenschat verbonden.

Maar door gewoon te vertellen over kunstwerken stimuleer je geen taal en blijft er weinig 'hangen'. Het KMSKA en de Zomerschool delen de overtuiging dat een interactieve methode de meest effectieve manier is om met kinderen naar kunst te kijken en tegelijk taal te stimuleren. We ontwikkelen opdrachten die hen zintuiglijk prikkelen en waarbij de museumgids een duwtje in de rug geeft om voorbij de eerste blik te gaan. Ieder kind krijgt de ruimte om woorden te geven aan zijn ervaring. Ze ontdekken de taal van de kunst door zelf te tekenen, associaties te maken, hun gevoelens te uiten, poses na te bootsen, geluiden te bedenken, gedichtjes te schrijven, details te zoeken, te filosoferen of gewoon in stilte te kijken...

In 2008 verschijnt de educatieve bundel *Praten met Portretten*. Praten met Portretten geeft leerkrachten tips over een museumuitstap en creatieve activiteiten rond het portret in de klas die ook kinderen met een taalachterstand aanspreken.

2015 - Zingen met portretten

Ter gelegenheid van het **10-jarig jubileum** geeft het KMSKA het startschot om de portretten op een nieuwe manier te ontdekken. *Zingen met portretten* reikte de Zomerschoolkinderen een lied aan met eenvoudige sleutelwoorden die ze leerden in de tentoonstelling. Rara wie ben ik van Ivan Pecnik en Stefan Wellens is het eerste liedje in de reeks. **Tijdens het slotfeest van de Zomerschool op 7 augustus 2015 in De Studio zongen 120 kinderen uit 28 landen het liedje uit volle borst mee.**

53

Rara wie ben ik?

Rara
Hey psst psst
Hey psst-psst psst ha
Psst Hey
Hey jij - je kijkt naar mij
en zie je wie ik echt ben
of wie je denkt dat ik ben?
Oh ja

Rara wie ben ik dan?
Ben ik een hele rijke jongen
maar met hele zwakke longen
Jaja, als je goed kijkt
is het zelden wat het lijkt

En jij kijkt nu maar net naar mij
maar ik zit hier al een lange,
lange tijd
Lange tijd
Hele lange tijd

Loop niet zomaar voorbij
maar kom wat dichterbij
en kijk beter naar mij

Mijn gezicht is wat bleek,
helemaal van streek
Te weinig aandacht en liefde, pijn
in mijn hartstreek
Zullen we samen spelen?
Dromen vormen kleuren delen

Ik kijk naar jou, kijk jij naar mij?
Schilder jij?
Schilder mij
Een een een Schilderij
Herken jij jezelf in mij?

Laat de pret dan maar beginnen
met wat verf op het linnen
Schilder heel los of juist heel vast
wat het beste bij jou past
met een dikke/ dunne kwast
een dikke dunne kwast?
... euhm?
Zullen we samen spelen? Dromen
vormen kleuren delen

Ik kijk naar jou, kijk jij naar mij?
Schilder jij?
Schilder mij
Een een een Schilderij! Oeh

Schilderij oeh
Schilder jij
Schilder mij
Schilderij oeh (3x)

Compositie: Ivan Pecnik — Arrangement: Stefan Wellens — Concept: Babette Cooijmans

Het Zomerschoolied kwam tot stand dankzij de steun van de Orde van den Prince afdeling Antwerpen Plantiniana, Soroptmist club Antwerpen de zes Rozen & de Vrienden van het Koninklijk Museum voor Schone Kunsten Antwerpen vzw.

2. Mijn verhaal

Kunst kan inspireren tot grote of kleine verhalen. In het najaar van 2014 werkte het KMSKA rondleidingen op maat uit voor volwassenen NT2 bij *De Modernen, Kunst in de Grote Oorlog* onder de noemer 'Mijn verhaal'. De cursisten ontdekten stap voor stap met de museumgids hoe je indrukken bij kunstwerken kan verwoorden. Om daarna alle indrukken samen te brengen in een persoonlijk verhaal.

De ervaringen uit de eerste reeks *Mijn verhaal* zijn verwerkt in een methodiek 'Verhalen vertellen in het museum met volwassenen NT2'.

54

Het KMSKA wil die methodiek verfijnen en wilde een vervolg van *Mijn verhaal*.

In 2015 werkten we hiervoor samen met Atlas (integratie & inburgering Antwerpen) dat cursisten NT2 naar de tentoonstelling *Tour de France* bracht om op hun eigen taalniveau een verhaal neer te schrijven en voor te lezen. **De verhalen werden gedeeld via de gratis app izi.TRAVEL in de tentoonstelling en gelanceerd tijdens het evenement 'Antwerpen vertelt' in bibliotheek Permeke op 3 mei.** In de verhalen ontdek je wat deze cursisten NT2 in hun favoriete werk aansprak, wat ze erbij voelden en dachten, hoe ze het verbonden met hun eigen leven. *Mijn verhaal* was een uitnodiging voor alle bezoekers van *Tour de France* om via de ogen van iemand anders naar kunst te kijken.

'Mijn Verhaal' is een project van het KMSKA i.s.m. het Huis van het Nederlands Antwerpen en de NT2-scholen.

3. Mensen in armoede

Het museum onderhield zijn contacten met partners die mensen in armoede begeleiden in hun vrijetijdsbesteding. Met **Centrum Kauwenberg** werkten we een vervolgproject uit voor de kinderwerking. Na enkele bezoeken aan Het Gulden Cabinet maakten de kinderen een eigen wonderkast in hun ontmoetingscentrum.

Met het **Fonds Vrijetijdsparticipatie** organiseerden we een ontmoetingsnamiddag in de tentoonstelling *Uitverkoren* voor 75 leden van 15 armoedeverenigingen uit heel Vlaanderen.

Marketing

Ook in 2015 zag het publiek belangrijke stukken uit de kerncollectie tijdens de vele tentoonstellingen waaraan het KMSKA meewerkte. De langlopende projecten vormen ondertussen een vaste waarde en kunnen rekenen op een eigen publiek.

Naast de reguliere kanalen (affichage, wimpels en banieren, folder, advertenties en on- en offline direct mailing) wordt ingezet op evenementen als de Dag van de Wetenschap en diverse samenwerkingen. De publieksoopening van deze projecten is bovendien een belangrijk moment tijdens deze periode van sluiting.

In het Museum Rockoxhuis genoot de bezoeker van drie focusexpo's in *Het Gulden Cabinet*. Naast promotie voor de focusexpo's werd in 2015 geïnvesteerd in een affichecampagne voor *Het Gulden Cabinet*. Het team communicatie & marketing werkte een actie uit met acht geselecteerde Antwerpse bloemisten. Deze actie wordt geïmplementeerd in januari 2016.

Om de terugvallende cijfers voor zowel groepen als individuele bezoekers een boost te geven, gebeurde er voor de atelierflat van Jozef Peeters een gerichte mailing. Deze schreef academies, hogescholen en kunsthumaniora's aan met opleidingen grafisch ontwerp, interieurvormgeving en productdesign, kortom de disciplines die tot uiting komen in de flat. Het Letterenhuis Antwerpen stuurde de folder mee met het zomernummer van haar magazine *Zuurvrij*.

Verder leverde het team marketing en communicatie inspanningen op het gebied van on- en offlinecommunicatie over kortlopende (inter)nationale samenwerkingsprojecten:

- *Petrus Alamire. Meerstemmigheid in beeld* in Onze-Lieve-Vrouwekathedraal
- *Kleur ontketend. Moderne kunst in de Lage Landen 1885-1914* in Gemeentemuseum Den Haag
- *Rogier van der Weyden (ca. 1399-1464)* in *Musea Nacional del Prado en Los Maestros Flamencos y Holandeses de Los Siglos XVI y XVII* in Museo Carlos de Amberes in Madrid
- *Rubens and His Legacy. Van Dyck to Cézanne* in Royal Academy of Arts in Londen

55

1. Cultuurmarkt

De jaarlijkse Antwerpse Cultuurmarkt geeft een goed zicht op wat leeft bij het grote publiek. In eerste instantie stelden we vast dat het grote publiek nood heeft aan meer informatie over de verbouwing, werfbezoeken/kijk achter de schermen en de heropening. Pas in tweede instantie stelt men vragen over de lopende en geplande tentoonstellingsprojecten tijdens de sluiting.

2. Zuid

In 2015 zijn de gesprekken tussen de musea op het Zuid, KMSKA, FOMU en M HKA, opgepikt om te bekijken waar deze musea elkaar opnieuw kunnen versterken in de toekomst. Ook Visit Antwerpen werd hierin betrokken.

Digitale communicatie

In 2015 lag de focus van de digitale communicatie op de twee laatste expo's in de Koningin Fabiolazaal. Curator Siska Beele schreef een blogserie bij de expo *De Modernen. Tour de France* en creëerde ook een afspeellijst op Spotify. Verder werden de verhalen van enkele deelnemers van *Uitverkoren* gepubliceerd. Wat de verbouwing van het museum betreft, stonden de archeologische opgravingen op de museumwerf en de opbouw van de staalconstructie van het verticale museum centraal. Tot slot publiceerden we o.a. twee longreads van artikels die ook in ZAAL Z een – ingekorte plek – kregen. Op die manier toonden de online communicatiekanalen een mooi overzicht van de rijke waaier aan activiteiten die het museum offline organiseerde.

1. Website

56

Gemiddeld telt de website van het museum 11.550 bezoeken per maand. Een lichte daling in vergelijken met 2014.

	2015	2014	2013
ALGEMEEN			
Unieke bezoekers	108.952	109.786	114.041
Aantal bezoeken	138.605	140.294	147.191
Nieuwe bezoekers	76,20%	75,70%	74,80%
Terugkerende bezoekers	23,80%	24,30%	25,20%
Gemiddeld # pagina's	3,16	3,24	3,24
Gemiddelde lengte bezoek	01:58 min	02:03 min	02:01 min
POPULAIERSTE PAGINA'S # PAGINAWEERGAVES			
1. Homepage NL	59.819	60.502	69.519
2. Homepage EN	17.395	16.375	15.334
3. Landingspagina 'Bezoeken'	15.191	16.757	18.035
4. Landingspagina 'Tentoonstellingen'	13.203	13.620	14.498
5. Landingspagina 'Collectie'	8.905	12.219	14.142
BEZOEKEN MET MOBILETOESTELLEN			
Algemeen	34.646	31.264	22.723
Tablet	17.405	17.545	13.993
waarvan iPad	13.853	14.360	12.172
Smartphones	17.241	13.719	8.730
waarvan iPhone	8.805	7.424	2.522
DOORVERWIJZING			
1. Via Google	71,70%	69,94%	66,44%
2. Op eigen houtje	12,50%	11,47%	13,89%
AFKOMSTBEZOEKERS			
1. België	56,09%	57,07%	70,95%
2. Nederland	15,35%	15,79%	12,97%
3. Frankrijk	6,49%	7,11%	1,72%
4. Verenigde Staten	4,49%	4,04%	3,91%
5. Duitsland	2,92%	2,52%	2,02%

2. Webapplicatie Het Gulden Cabinet

Het KMSKA ontwikkelde in 2013 bij de tentoonstelling een responsieve webapplicatie (www.hetgulden kabinet.be) waarmee bezoekers van op hun smartphone of tablet doorheen de kamers van *Het Gulden Cabinet* kunnen wandelen. Met de applicatie kunnen bezoekers ook inzoomen op schilderijen en beelden en voor, tijdens of na hun bezoek een collectie samenstellen met de kunstwerken uit de expo die hen het meeste aansprakten. Wie de webapp van op een pc of een laptop bekijkt, kan bovendien met zijn favorieten aan de slag om een eigen kunstkamer in te richten.

Naar aanleiding van de focustentoonstellingen breidde het KMSKA zijn webapplicatie steeds uit.

In 2015 was er geen aanvulling meer van de webapplicatie. Het aantal bezoekers van de pagina's rond de focustentoonstellingen was te laag om de nodige inspanningen voor de aanvullingen te kunnen verantwoorden. De applicatie zelf bleef evenwel online en werd **in de loop van het jaar door 6.031 unieke bezoekers bezocht, goed voor 7.803 bezoeken en 31.179 paginaweergaves.**

3. Sociale media

a. Blog

In 2015 verschenen op de museumblog **77** blogberichten, goed voor **50.051** paginaweergaves van **16.017 unieke bezoekers**. Het populairste bericht ging over de archeologische resten van de Spaanse citadel onder het museumgebouw (2.473 weergaves).

b. Facebook

Op zijn Facebookpagina post het museum o.a. links naar blogberichten, foto's en video's over de verbouwingen en evenementen. Zowel Jongbloed! als de Vrienden van het KMSKA hebben elk hun eigen Facebookpagina. Op 31 december 2014 stond de teller van het aantal Facebookfans van het museum op **8.728**. Naast het aantal fans is ook het bereik van de berichten van groot belang.

c. Twitter

De focus van de Twitterfeed van het museum ligt op het laatste nieuws rond het museum. Daarnaast houden we in de gaten wat er op internationaal museumgebied verschijnt.

d. Youtube

In 2015 plaatste het KMSKA 5 filmpjes op Youtube. De Youtube-filmpjes van het KMSKA werden ongeveer **10.500** minuten lang bekeken tijdens **6.460** unieke weergaves.

e. ISSUU

Ook in 2015 gebruikte het KMSKA ISSUU om museumpublicaties online doorbladerbaar te maken. Het publiceerde daarbij 10 bestanden, waaronder 4 nummers van Zaal Z en bezoekersgidsen en kijk- en doeboekjes bij de expo's van het museum op gastlocaties. De publicaties van het museum waren goed voor **66.564** weergaves en **4.271** reads.

f. Spotify, izi.TRAVEL & Soundcloud

Tot slot heeft het museum in 2015 verder geëxperimenteerd met Spotify (afspeellijst bij de expo *Tour de France*) en izi.TRAVEL en Soundcloud voor de publicatie van audiofragmenten die anderstalige nieuwkomers maakten, eveneens bij de expo *Tour de France*. De content op izi.TRAVEL werd gedurende het jaar **2.745** keer bekeken en **393** keer beluisterd. Op Soundcloud werden de audiofragmenten **308** keer beluisterd.

4. E-mailmarketing

Er werden **14** nieuwsbrieven verstuurd in 2015, goed voor een gemiddeld openingspercentage van 42,88%. Naar de toekomst toe wil het marketingteam inzetten op A/B testen om dit percentage nog te verhogen. Verder lag de nadruk op het verder uitbouwen van een sterk e-mailadressenbestand. De bezoekers van de langlopende projecten *De Modernen* en *Het Gulden Cabinet* moedigen we via een maandelijkse wedstrijd on site aan om zich in te schrijven voor de nieuwsbrief. Met deze sterk geïnteresseerde contacten willen we een duurzame relevante band opbouwen naar de heropening toe.

58

	2015	2014	2013
# NIEUWSBRIEVEN VERSTUURD			
Algemeen	14	20	13
Onderwijs	2	5	6
Jongeren	4	7	5
BEREIK NIEUWSBRIEVEN # PERSONEN			
Algemeen	34.576	40.533	21.981
Onderwijs	1.096	2.783	2.647
Jongeren	4.685	2.019	1.518
% PERSONEN DIE EEN LINK AANKLIKTEN			
Nieuwsbrieven algemeen	11,41%	15%	18%
Nieuwsbrieven onderwijs	6,11%	7%	16%
Nieuwsbrieven jongeren	11,41%	10%	10%

Pers

Ook in 2015 mocht het Koninklijk Museum voor Schone Kunsten Antwerpen op ruime pers-aandacht rekenen. Over o.a. de eigen projecten *Het Gulden Cabinet*, *De Modernen* en *Bruegelland* met hun focustentoonstellingen; *Reünie* in de Kathedraal en *Sensatie en Sensualiteit* in Bozar werd uitgebreid bericht. Ook samenwerkingen zoals *Petrus Alamire* in de Kathedraal en *De man, de draak en de dood* in MAC's Grand Hornu kregen ruime pers-aandacht.

Voorts werd ook bericht in de pers over eigen tentoonstellingen in het buitenland zoals Rubens and his Legacy in de Royal Academy Londen en Kleur Ontketend in het Haags Gemeentemuseum.

Door de sluiting kan het KMSKA topwerken als ambassadeurs aan 's werelds meest prestigieuze musea in bruikleen geven. Ook dit item kwam in de media uitvoerig aan bod. Educatieve projecten zoals Jongbloed! en de Zomerschool en de verwerving van een tekening van James Ensor en 17 werken op papier en een schetsboek van Jules Schmalzigaug kwamen eveneens in het nieuws.

Naast de renovatiewerkzaamheden van het museumgebouw kwam ook de archeologische vondst in de museumtuin in de kijker. Ook het nieuwe beleid van het KMSKA kwam in het nieuws.

In het totaal waren er in 2015 **418 items over het KMSKA in de geschreven pers en 42 items in de audiovisuele media.**

59

“Museum dicht maar actiever dan ooit.”

Geert Van de Speeten in De Standaard, 3 december 2015'

Zaal Z

Het museummagazine Zaal Z geeft informatie en duiding bij de tentoonstellingen, de collecties en de onderzoeksprojecten van het KMSKA. Zaal Z telt 52 bladzijden en verschijnt 4 keer per jaar (in maart, juni, september en december). Wie intekent ontvangt het magazine gratis per post.

1. Lezersbereik

- 3800 binnenland + 320 buitenland = 4120 abonnees in totaal.
- Oplage is 4700 ex. Uit een schriftelijke enquête (juni 2015) blijkt dat nogal wat mensen hun exemplaar doorgeven aan familie en vrienden, waardoor het lezersaantal hoger ligt.

2. Enquête

- Enquête op los blad bij het juninummer, terug te zenden via post, of rechtstreeks in te dienen via de website.
- Meer dan 350 antwoorden: dit is veel, waardoor de enquête betekenisvol is.
- ZAAL Z wordt zeer positief onthaald, de selectieve doelgroep is tevreden.

3. Onderwerpen

ZAAL Z ...bericht over

- de vooruitgang van de verbouwingswerkzaamheden en het nieuwe museum
- het museumbeleid
- de tentoonstellingen door KMSKA en andere musea,
- educatieve projecten
- restauratieprojecten
- bijzondere bruiklenen aan internationaal gerenommeerde musea

Zaal Z...vraagt

- specialisten om hun opinie i.v.m. maatschappelijke kwesties

In de nieuwe rubriek *Aanbevolen* bespreekt een bekende persoon bespreekt zijn favoriete kunstenaar, museum, boek, muziek,...: minister van Cultuur Sven Gatz beet de spits af in Zaal Z 12.

Joris Snaet werd aangesproken als huiscartoonist en bracht zodoende een vleugje humor in ZAAL Z.

Het magazine wil ook een forum bieden voor reflectie over kunst. Op die manier overstijgt het magazine de context van de eigen museumcollectie. Zo kregen kunstenaars als Philip Wiegaard, Jimmy Kets, Jacques Sonck, en muziek en toneel de nodige aandacht. Directeurs van andere musea werkten mee aan de rubriek *Missing Link*.

4. Vormgeving

Omwille van besparingsredenen is er vanaf 2015 geen kleurrijke omslag meer. Het beeld wordt rechtstreeks op de frontcover gedrukt..

Bibliotheek en archief

1. Bibliotheek

Gebruikers kunnen de bibliotheekcollecties op vele manieren raadplegen:

- via de online catalogus
- in de leeszaal
- materialen ter plaatse
- lenen vanuit de eigen instelling (interbibliothecaire leenaanvragen/IBL)

Algemeen is er een dalende trend in het gebruik van bibliotheekcatalogi, m.n. door studenten, omdat gebruikers zich pas tot bibliotheekcatalogi wenden als ze onvoldoende informatie vinden in ruimere online discovery services aan hogescholen/universiteiten en in vrije internetbronnen.

Bezoekers komen meestal maar één of enkele keren om informatie over een specifiek onderwerp, waarover ze in de grotere wetenschappelijke bibliotheken onvoldoende gespecialiseerde literatuur vinden. Eén persoon komt bijna wekelijks de bibliotheek raadplegen. Bijna 80% van de geleverde documenten via IBL gaat naar Belgische universiteiten, waarvan een derde naar de Universiteit Antwerpen. Het gaat bij het leenverkeer ook voornamelijk om monografieën, steeds minder om artikelen.

2. Archief

In de gemeenschappelijke leeszaal van bibliotheek en archief kunnen bezoekers ook archiefdocumenten raadplegen op aanvraag. Het archief is het best bekend bij de interne medewerkers. Het aantal informatievragen voor het statisch archief is gestegen.

Vrijwilligers ondersteunen het archief door middel van de gedetailleerde studie van een aantal archiefonderdelen.

Beeldaanvragen

Het aantal beeldaanvragen, dat jaar na jaar blijft toenemen, groeide opnieuw in 2015.

De centrale beeldbank van de Vlaamse Gemeenschap, Lukas - Art in Flanders (Lukasweb), is ook in 2015 een belangrijke partner voor het KMSKA. Naast de digitale afbeeldingen van schilderijen biedt Lukasweb sinds december 2015 ook alle werken op papier van het KMSKA online aan. Hiervoor levert beeldbeheer 3660 nieuwe opnames aan Lukasweb.

Sinds 2015 verzorgt beeldbeheer ook de externe beeldaanvragen bij andere instellingen voor gebruik in publicaties van KMSKA-medewerkers.

BEELDAANVRAGEN IN CIJFERS

In 2015 zijn totaal **2295** afbeeldingen aangevraagd:

- **814** interne aanvragen
- **574** externe aanvragen
- **81** interne aanvragen van andere collecties

—

Lukasweb levert in 2015 **826** afbeeldingen, waarvan **483** gratis educatieve downloads.

—

HET BEDRIJF

In 2015 is de uitvoering van de tweede fase in het Masterplan goed op gang gekomen. **Deze tweede fase omvat het renoveren van het bestaande 19de eeuwse gebouw (inclusief volledige vernieuwing van de technische installaties) en het bouwen van nieuwe museumzalen in de voormalige patio's van het bestaande gebouw.**

In eerste instantie dienden er nog wat graafwerken te worden uitgevoerd en werd de site klaargemaakt voor het aanbrengen van de paalfundering die het verticale museum zal ondersteunen. **In maart 2015 werd gestart met de boorwerkzaamheden en in juni werd de eerste beton gegoten in de patio's.** In het najaar werd het bouwen van de staalconstructie aangevat.

In 2015 werd gestart met de voorbereiding van de volgende fasen van het Masterplan:

- de gevelrenovatie
- de museale inrichting
- de tuinaanleg

In december 2015 werd de oproep tot kandidaatstelling voor een ontwerper van de museale inrichting gepubliceerd. Voor wat betreft het dossier van de tuinaanleg werd een multidisciplinaire werkgroep samengesteld met vertegenwoordigers van het KMSKA, het Facilitair Bedrijf, de Groendienst van de Stad Antwerpen, Onroerend Erfgoed, de Dienst Archeologie van de Stad Antwerpen en de Dienst Stadsontwikkeling. Deze werkgroep bereidt het programma van eisen voor dat zal worden meegegeven aan de ontwerper.

Bij de graafwerken kwamen in januari archeologische resten aan het licht die behoren tot de 16de-eeuwse citadel of het Zuidkasteel. Ze werden geïdentificeerd als hoofdmuur van de citadel en vermoedelijk ook restanten van kazematten en kazernes. Het gaat om een belangrijke getuige van de 16de-eeuwse vestingbouw in onze gewesten.

Deze graafwerken vonden plaats in de vroegere binnentuinen of patio's van het museum waar nu het nieuwe verticale museum zal komen.

Na de melding van de vondst kwam het agentschap Onroerend Erfgoed ter plaatse voor wetenschappelijk onderzoek. Ook de dienst archeologie van Stad Antwerpen bood ondersteuning. De melding van toevalsvondsten is belangrijk omdat deze vaak unieke informatie opleveren en zo kunnen worden geregistreerd, gedocumenteerd en onderzocht. Ook in de tuin aan de noordzijde van het museum zijn er nog resten van het bastion bewaard.

2015 werd ingezet met een **onderzoek naar de tevredenheid van de KMSKA-medewerkers** over de Interne Communicatietools (door stagiaire Karen De Vos, masterstudente Maartalige Communicatie KU Leuven). Het onderzoek legde enkele knelpunten bloot, waaronder het gebrek aan transparantie en inspraak, waarmee meteen aan de slag werd gegaan.

Om de verbondenheid tussen de collega's te bestendigen en te vergroten, werden er in 2015 verscheidene **activiteiten** georganiseerd, zoals happy hours, pensioneringsfeesten, een filmvertoning in Cinema Zuid en een uitstap naar Mons. Tijdens het periodiek IC- overleg wordt er bepaald welke activiteiten er georganiseerd zullen worden. Een nieuw initiatief was de afdelingsoverschrijdende teambuildingsdag die op 13 mei plaatsvond. Deze teambuilding werd georganiseerd door een divers 8-koppig team van medewerkers en werd erg positief geëvalueerd. De opkomst was ook bijzonder groot, 70% van de medewerkers was aanwezig die dag.

Om de medewerkers te informeren over het **masterplan en de verbouwing**, werden er verscheidene **infomomenten** georganiseerd, waarbij zowel architect Dikkie Scipio als directeur Kennismanagement Ellen Goetstouwers, toelichting gaven. Eind december werd tijdens de personeelsvergadering de nieuwe missie en visie voorgesteld. Verder werden de medewerkers geïnformeerd via het intranet AZUUR en het personeelsblad Ma'Muse. Er is daarnaast steeds meer aandacht voor interactieve werkvormen (zoals o.a. de interne werkgroepen). Deze bottom-up initiatieven zijn essentieel; ze verhogen de betrokkenheid en participatie binnen de organisatie en hebben duidelijk een verbindend effect op onze medewerkers.

Het aantreden van Manfred Sellink als Hoofddirecteur (in december 2014) faciliteerde een stijlverandering in de interne communicatie. Zo was het zijn initiatief om **werkgroepen in te richten waarin alle medewerkers konden meedenken aan de visievorming**.

In het najaar startte de directeur zelfs een (interne) blog. Door (twee)wekelijks een blog te schrijven, waarin hij zowel z'n professionele- als privéleven bespreekt, kunnen medewerkers de nieuwe directeur beter leren kennen en aan hem relateren.

Net voor de zomer introduceerden we de '**lunchpresentatie**'. Het principe van dit initiatief is dat iedereen de kans krijgt om vrijdags tijdens de lunchpauze een presentatie te geven over zijn/haar vakgebied of dagelijks werk, zodat collega's beter op de hoogte zijn van de inhoud van elkaars job.

Kunstwerken tentoonstellen, conserveren, restaureren én bestuderen op internationaal niveau zijn enkele van de kerntaken van het museum die in de toekomst onmogelijk worden zonder de financiële samenwerking met grote én kleine bedrijven evenals privépersonen en mecenasen. Dit is niet nieuw. Het museum kent een lange geschiedenis van mecenaat. Meer nog: net de samenwerking tussen museum en privé leidde tot de topcollectie die er heden ten dage is.

Particulier initiatief speelde een grote rol bij de oprichting van de eerste musea in de 19de eeuw. Burgers waren niet alleen betrokken bij het ontstaan van musea, maar ook bij andere culturele instellingen. Na WO II nam de rol van de overheid in de cultuursector toe, terwijl de rol van burgers afnam. Nu de overheidsmiddelen schaarser zijn en er een nieuw cultureel-economisch klimaat heerst, is het belangrijk dat het KMSKA investeert in partners en eigentijdse samenwerkingsvormen. Hoewel overheidssteun van primair belang blijft, is de steun van de privésector onontbeerlijk in de uitbouw van participatie en de maatschappelijke relevantie van het nieuwe KMSKA. Het wordt hierbij een zoektocht naar een gezond evenwicht tussen cultuur en economie én een gezond museum.

Elk cultureel huis of culturele organisatie bekijkt deze aanvullende financiering op een andere manier. Hier spelen de specifieke kenmerken van de sub-sector, de organisatie; core-business, ligging, grootte, mee om de specifieke invulling van een eigen beleid rond aanvullende financiering af te bakenen.

Tot 2015 werd er binnen het museum op een ad hoc manier met deze aanvullende financiering omgesprongen en was een algemeen beleid onbestaande. De belangrijkste voorbeelden zijn een langlopend sponsoringcontract met Ackermans, steun van het Fonds Baillet-Latour van de KBS voor restauratie van onze topwerken en de Nationale Loterij met de financiering van onze restauratiecampagne. Dit gebeurt allemaal via het Eigen Vermogen. Een jaarlijks diner met de vrienden met daaraan gekoppeld een veiling zijn andere kleine ad hoc initiatieven die onze “klanten”relaties onderhouden en kleinere bedragen genereren. Verder zijn er nog sponsorings voor specifieke projecten, schenkingen, legaten, e.d.

Van belang is dus een duidelijke strategie, een heldere structuur die toekomstige partners verleiden tot aanvullende financiering binnen. In 2015 legde het museum alvast de eerste fundering in de vorm van een strategisch plan als degelijke startbasis. Dit kwam tot stand na diepgaand onderzoek van de culturele sector, gesprekken met experts en werkgroepen met zowel internen als externen. In 2016 zal dit verder worden uitgewerkt in een operationeel plan.

Redactie

Siska Beele, Tim Beernaert, Karen Bonne, Inez Bourgeois, Babette Coijmans, Veerle De Meester, Ingrid De Pourcq, Ellen Goetstouwers, Valérie Herremans, Annick Himschoot, Elsje Janssen, Lizet Klaassen, Chantal Lefeber, Wenke Mast, Nathalie Monteyne, Nathalie Pauwels, Birgit Pluvier, Blanche Schoeseters, Nanny Schrijvers, Manfred Sellink, An Sijmans, Madeleine Ter Kuile, Herwig Todts, Greta Van Broeckhoven, Nico Van Hout, Christine Van Mulders, Véronique Van Passel, Paul Vandenbroeck, Leni Windey

Cijfermateriaal

Elly Buggenhout, Ingrid De Pourcq, Birgit Pluvier, Marijke Smeets, Simon Smessaert, Madeleine Ter Kuile

Coördinatie en vormgeving

Nathalie Pauwels

Eindredactie

Nathalie Pauwels

Beelden

Collectie KMSKA © KMSKA/Lukasweb

Los Angeles, atelier Schilderkunst (p.19) © Karen Bonne

Fotograaf Frédéric Kappelhof en Inez Bourgeois bij de digitalisering van de bouwtekeningen en fotograaf Rik Klein Gotink fotografeert de collectie ivm restauratie van schilderijen uit onze collectie (p. 27) © KMSKA

Tentoonstellingen, zaalzichten en publiek - België © Jesse Willems (tenzij anders vermeld)

KMSKA Werfbeelden © Karin Borghouts

Zwart-wit portretten *Uitverkoren* (p. 39) © Jacques Sonck

Detail van *Tempe*, in: Abraham Ortelius, *Theatri orbi terrarum Parergon*, Antwerpen, Balatar I Moretus, 1624: fol. 47 (p.42, midden) © Antwerpen, Museum Plantin-Moretus, inv. nr. A 938s

Detail van *Bloemstuk in een nis*, Osias Beert (p.42, rechts) © Rockoxhuis

Mechels koorboek (p. 43 boven) © Stadsarchief, Mechelen

Interieur atelierflat Jozef Peeters (p. 45, rechts) © Antwerpen Kunstenstad, Bart Huysmans & Michel Wuyts

Detail van *Legende van de heilige Joris*, Navolger van Lancelot Blondeel, Brugge, Groeningemuseum (p.48, links) © Lukas-Art in Flanders vzw foto Hugo Maertens

Detail van *De liefdestuin*, Peter Paul Rubens (p.48, rechts) © Museo Nacional del Prado

Stills uit filmpje *Rara wie ben ik?*, tekeningen: Oona Bovri, animatie: Plan78 en filmpje 10 jaar *Zomerschool in het museum*, camera en regie: Jan Timmerman (p. 55)